

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
КАФЕДРА ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

Серія: Навчально-методичні посібники

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛІСТИКИ І МЕТОДОЛОГІЯ ЇХ ДОСЛІДЖЕННЯ

Навчально-методичний посібник

*Для здобувачів
освітньо-наукової програми доктора філософії,
спеціалізація – Приватне право і підприємництво*

*За редакцією
завідуючого кафедри цивільного права,
доктора юридичних наук, професора Є.О. Харитонова,
кандидата юридичних наук, доцента К.Г. Некіт*

Одеса
Фенікс
2017

Колектив авторів:

Харитонов Є.О. – заслужений діяч науки і техніки України, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» – теми 1, 2, 7 (у співавторстві з Некіт К.Г.);

Некіт К.Г. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» – теми 4, 6, 7 (у співавторстві з Харитоновим Є.О.), питання до іспиту;

Давидова І.В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» – тема 9, рекомендована література;

Сафончик О.І. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» – теми 3, 5, 8.

**Рекомендовано навчально-методичною радою
Національного університету «Одеська юридична академія»,
протокол № 1 від 25 вересня 2017 р.**

Рецензенти:

Дудченко В.В. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії держави і права Національного університету «Одеська юридична академія»;

Кізлова О.С. – доктор юридичних наук, професор, завідувача кафедрою цивільного та господарського права і процесу Міжнародного гуманітарного університету.

*За редакцією
завідуючого кафедри цивільного права,
доктора юридичних наук, професора Є.О. Харитонова,
кандидата юридичних наук, доцента К.Г. Некіт*

Сучасні проблеми цивілістики і методологія їх дослідження : навч.-метод. посібник / [Є.О. Харитонов, К.Г. Некіт, І.В. Давидова, О.І. Сафончик] – Одеса : Фенікс, 2017. – 92 с. (Сер. «Навчально-методичні посібники»).

У навчально-методичному посібнику містяться матеріали, що відповідають вимогам навчальної дисципліни «Сучасні проблеми цивілістики і методологія їх дослідження», які розроблені відповідно до навчальної програми для аспірантів 2 курсу навчання за спеціалізацією «Приватне право і підприємництво» Національного університету «Одеська юридична академія» (дисципліна читається один семестр). Посібник містить програму навчальної дисципліни з методичними вказівками по кожній темі, плани практичних занять, питання для самостійної роботи здобувачів вищої освіти. У посібнику наведено перелік рекомендованої літератури, яка може бути використана при підготовці до практичних занять, іспиту. Навчально-методичний посібник розрахований на аспірантів та науково-педагогічних працівників вищих юридичних навчальних закладів.

© Колектив авторів, 2017

© Оформлення ПП «Фенікс», 2017

ВСТУП

Наука цивільного права (цивілістика) являє собою вчення про суб'єктивні цивільні права і про цивільне право, як галузь права і законодавства, об'єднані у систему понять, категорій, ідей, концепцій, теорій.

Предметом науки цивільного права (цивілістики) є концепція приватного і цивільного права; норми цивільного законодавства; правові положення приватної особи; цивільні відносини; юридичні факти (обставини), завдяки яким ці відносини перетворюються в правовідносини; умови і порядок реалізації цивільних прав і обов'язків; тлумачення і практика застосування норм цивільного законодавства.

Приватне право складає базу, ядро правопорядку, заснованого на ринковій організації господарства. Приватне право з давньоримських часів є породженням вільного економічного розвитку, при якому в майнових відносинах знижують свою роль залишки історичної залежності осіб і речей, замінюючись принципом свободи власності, свободи договорів, заповітів тощо.

Усе це свідчить про безумовне зростання соціальної цінності цивільного (приватного) права, що є важливим елементом загальнолюдської культури, атрибутом усякого цивілізованого суспільства і держави, у зв'язку з чим не випадково велика потреба в юристах створилася насамперед за рахунок необхідності підготовки фахівців саме в сфері цивільного права. Зазначеним пояснюється необхідність поглибленого вивчення цивілістичних проблем та методології їх дослідження здобувачами вищої освіти ступеня доктора філософії в рамках спеціалізації «Приватне право і підприємництво».

Програма курсу «Сучасні проблеми цивілістики та методологія їх дослідження» передбачає вивчення особливостей визначення та забезпечення статусу приватної особи у сучасному суспільстві; значення цивілістики для правового забезпечення громадянського суспільства та належного функціонування ринкових відносин; вироблення й розуміння сутності та призначення правової адаптації в умовах євроінтеграції; врахування останніх тенденцій розвитку цивільних правовідносин у зв'язку із поширенням інформаційних технологій.

Навчально-методичний посібник з курсу «Сучасні проблеми цивілістики та методологія їх дослідження» підготовлений з врахуванням положень Цивільного кодексу України і призначається для

підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії за спеціалізацією «Приватне право і підприємництво».

***Метою курсу
є надання уявлення про цивілістику як концепт,
який є основою регулювання
цивільних (приватних) відносин у суспільстві.***

В процесі викладання зазначеної дисципліни та її самостійного вивчення здобувачами вищої освіти вирішуються наступні задачі:

- відпрацювання навичок застосування в практичній діяльності отриманих знань та норм цивільного права;
- засвоєння теоретичних положень науки цивільного права та норм цивільного законодавства;
- засвоєння методології дослідження окремих цивілістичних проблем;

***Після вивчення дисципліни
здобувач вищої освіти повинен знати:***

- дискусійні питання у сфері цивільного права;
- новітні тенденції розвитку правової науки та практики у сфері цивільного права;
- сучасні тенденції розвитку приватного права України та країн ЄС, перспективи гармонізації законодавства України та законодавства ЄС;
- закономірності розвитку сучасної цивілістики;

***Після вивчення дисципліни
здобувач вищої освіти повинен вміти:***

- аналізувати особливості правового регулювання окремих інститутів цивільного права;
- застосовувати знання під час проведення наукових досліджень та викладання цивільного права;
- узагальнювати теорію і практику з метою вирішення актуальних питань реалізації та захисту особистих немайнових та майнових прав;
- формувати принципово нові ідеї та концепції у сферах сучасної цивілістики;
- здійснювати системний науковий аналіз вітчизняної та зарубіжної практики у галузі приватного права та законодавства.

***Після вивчення дисципліни
здобувач вищої освіти повинен ознайомитися:***

- з практикою застосування цивільного законодавства судами, прокуратурою;
- з проблемами, перспективами та основними напрямками подальшого розвитку цивільного права України.

Даний посібник визначає нормативний зміст навчання з дисципліни, встановлює обсяг та рівень засвоєння знань за видами навчальних занять та самостійної роботи згідно вимогам освітньо-професійної програми підготовки докторів філософії.

Основними видами навчальних занять з курсу «Сучасні проблеми цивілістики та методологія їх дослідження» є лекції, семінарські заняття, передбачається також самостійна робота здобувачів вищої освіти.

Підсумковою формою контролю є іспит.

СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Назва тем	Кількість годин					
	денна форма					
	усього	у тому числі				
		л	п	лаб	інд	с.р.
1	2	3	4	5	6	7
Тема 1. Поняття та структура цивілістики	8	2	2	—	—	5
Тема 2. Загальні проблеми методології цивілістики	10	4	0	—	—	10
Тема 3. Цивілістичні доктрини в Україні	8	2	0	—	—	10
Тема 4. Одеська цивілістична школа від XIX до XXI ст.	16	2	0	—	—	5
Тема 5. Історична цивілістика	14	2	0	—	—	10
Тема 6. Догма цивілістики	8	0	2	—	—	5
Тема 7. Порівняльна цивілістика	12	2	2	—	—	5
Тема 8. Проблеми правової адаптації цивільного права України до сучасного концепту приватного права Європи	14	2	2	—	—	5
Тема 9. Інформаційне суспільство та виклики приватному праву	10	4	2	—	—	5

ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Тема 1. Поняття та структура цивілістики

1. Приватне право, цивільне право та цивілістика, як концепти.
2. Приватне право і громадянське суспільство як кореляти.
3. Цивілістика і громадянське суспільство як кореляти.
4. Цивілістика як наука про цивільне право.
5. Структура цивілістики.

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ:

При визначенні приватного права, цивільного права та цивілістики як концептів слід враховувати, що у вітчизняній правовій науці цивілістика розглядається з 2 позицій: 1) як узагальнююче поняття, що вживається для визначення суспільних відносин цивільно-правового характеру, пов'язаних з цивільним правом, проблемами нормативного регулювання майнових та особистих немайнових прав фізичних і юридичних осіб та практикою цивільних правовідносин (в тому числі сімейно-правових, цивільних процесуальних та приватних міжнародно-правових відносин); 2) як галузь юридичної науки, предметом якої є норми цивільного права; цивільні правовідносини як юридична форма відповідних суспільних відносин, що регулюються цивільним законодавством; юридичні факти; судова практика застосування цивільно-правових норм.

У процесі вивчення даної теми слід звернути увагу, насамперед на те, що поняття «цивілістика» і «наука цивільного права» є синонімами. З врахуванням особливостей цивільного права як галузі права і законодавства студентам необхідно надати визначення цивілістики.

Поняття приватного права близьке до поняття цивільного права. Аналізуючи розвиток приватного права в Україні, слід зазначити, що його основою є саме цивільне право, яке найбільш повно ввібрало в себе всі його ознаки та є фундаментом усього приватного права України. При цьому, слід зауважити, що з огляду на багатозначність поняття «цивільне право» задля його докладного та всебічного аналізу ми в подальшому розглянемо його з погляду чотирьох основних напрямків: 1) як галузь права; 2) як галузь законодавства; 3) як науку; 4) як навчальну дисципліну.

Однак, попри важливість цивільного права, потрібно визнати, що тією чи іншою мірою ознаки приватноправового регулювання при-

таманні також і іншим галузям права, які в своїй сукупності становлять українське приватне право.

Окрему увагу слід приділити питанням визначення цивільного права, у зв'язку з чим цивільне право як приватне право (в об'єктивному розумінні) – це сукупність правових норм, які регулюють шляхом диспозитивного методу особисті немайнові та майнові відносини, засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників.

Говорячи про приватне право і громадянське суспільство як кореляти варто зазначити, що концепт приватного права, зокрема, відображених у ньому цивілізаційних цінностей, а також пов'язаних з ним концептів у галузі забезпечення прав людини, піддаються критиці за «надмірну» демократію, невизначеність меж свобод та прав людини у приватній сфері, зловживання правами тощо. Найбільше критикують лібералізм, котрий є методологічним підґрунтям концепту приватного права. Часом взагалі ставиться під сумнів доцільність використання «аксіологічного» підходу, і зокрема, визнання у якості провідного критерію, ідеї примату прав людини при характеристиці традиції права висловлюються навіть науковці ліберального спрямування.

Характеризуючи на такому підґрунті приватне право, можна виокремити у якості визначальних рис те, що воно: 1) ґрунтується на визнанні людини (особи) самостійною цінністю: людина визнається не засобом, а метою права; 2) покликане регулювати відносини між приватними особами (тобто, такими, що не перебувають у відносинах влади-підпорядкування одна щодо одної і не є фігурантами держави) забезпечуючи «суверенітет» кожної; 3) ставить на чільне місце приватний інтерес: акцентує увагу на економічній свободі, вільному самовираженні та рівності товаровиробників, захисті прав власників (у томі числі, від сваволі держави); 4) виходить з можливості вільного волевиявлення приватних суб'єктів при реалізації їхніх прав; 5) ґрунтуючись на засадах юридичної рівності учасників цивільних відносин, забезпечує ініціативність сторін при встановленні цивільних відносин та вільне волевиявлення суб'єктів при реалізації їхніх прав; 6) припускає широке використання договірної форми регулювання цивільних відносин; 7) містить норми, які «звернені» до суб'єктивного права і забезпечують його захист; 8) характеризується переважанням диспозитивних норм, які спрямовані на максимальне

врахування вільного розсуду сторін; 9) визначає судовий позов як основний порядок захисту прав та інтересів суб'єктів відносин.

При визначенні цивілістики і громадянського суспільства як корелятив слід враховувати, що у контексті євроінтеграційних зусиль України загострюється проблема виконання нею внутрішніх та зовнішніх зобов'язань щодо створення сприятливого правового середовища для розвитку громадянського суспільства. Зазначена проблема має свою, вже досить тривалу історію. У зв'язку з чим громадянське суспільство і приватне право виступають як кореляти, тобто як поняття, котрі мають сенс лише у взаємній співвідносності, утворюючи разом кореляцію. Для того, щоб визначити характер кореляції слід згадати ще й основні приватного та публічного права (не зупиняючись тут детально на цьому питанні, що має багату історію вітчизняних досліджень).

Приватне право: 1) ґрунтується на визнанні людини (особи) самостійною цінністю: людина визнається не засобом, а метою права; 2) покликане регулювати відносини між приватними особами, забезпечуючи «суверенітет» кожної; 3) ставить на чільне місце приватний інтерес: акцентує увагу на економічній свободі, вільному самовираженні та рівності товаровиробників, захисті прав власників (у тому числі, від сваволі держави); 4) виходить з можливості вільного виявлення приватних суб'єктів при реалізації їхніх прав; 5) припускає широке використання договірної форми регулювання цивільних відносин; 6) містить норми, які «звернені» до суб'єктивного права і забезпечують його судовий захист; 7) характеризується переважанням диспозитивних норм. Від санкціонування приватних відносин або забезпечення захисту інтересів їх учасників державою характер приватноправового регулювання не змінюється, оскільки в ідеальному варіанті закони держави повинні відповідати приписам.

Розуміючи приватне право як сукупність уявлень, принципів, правил і норм, що визначають статус людини (приватної особи) та забезпечують захист її суб'єктивних прав та інтересів, громадянське суспільство як систему взаємодії суспільних індивідів, соціальних груп, верств і прошарків, що збалансовує вектори своїх складових, виявляючи рівнодіючу безлічі індивідуальних і групових прагнень та сподівань, можна дійти висновку, що ці поняття не можуть існувати одне без одного, бо, навіть, часом визначаються та характеризуються одне через одне. У деяких випадках формування гро-

мадянського суспільства, навіть, розглядається як одна з тенденцій розвитку приватного права.

При розгляді питання щодо визначення цивілістики як науки про цивільне право слід враховувати, що поняття «цивілістика» і «наука цивільного права» є синонімами. З врахуванням особливостей цивільного права як галузі права і законодавства можна запропонувати таке визначення цивілістики.

Цивілістика (наука цивільного права) становить сукупність знань, що постійно оновлюються, про правове становище приватної особи, її цивільні права, засоби їх реалізації та захисту, об'єднані у систему понять, категорій, ідей, теорій та концепцій.

Предметом цивілістики є концепція приватного та цивільного права; засади визначення правового становища приватної особи; норми цивільного законодавства; цивільні відносини та правовідносини; підстави виникнення цивільних прав та обов'язків; умови і порядок реалізації цивільних прав та їхнього захисту; тлумачення і практика застосування норм цивільного законодавства.

Слід враховувати, що разом із тим вживання терміна «цивілістика» в такому широкому значенні у наукових дослідженнях в галузі права навряд чи є виправданим, оскільки воно випадає із загальної системи юридичних категорій і понять. Системний підхід припускає, що коли вже йдеться про «цивілістику» як про сукупність відносин певного юридичного змісту, то так само можна вести мову про «конституціоналістику», «адміністративістику», «криміналістику» тощо.

Враховуючи зазначене вище, можна дійти висновку, що «цивілістка» у точному (юридично професійному) значенні цього слова не може вважатися сукупністю цивільних і пов'язаних з ними відносин (сукупністю відносин цивільно-правового характеру тощо). Натомість, доцільним є виходити з того, що цивілістика є галуззю юридичної науки, яка має свій предмет, структуру, методологію, напрями дослідження, завдання тощо.

Говорячи про структури цивілістики слід враховувати, що разом із тим на тлі загалом консолідованого бачення предмета цивілістики у вітчизняній юриспруденції особливо помітними є відсутність досліджень системи науки цивільного права. Зазвичай, зазначається, що вона в цілому збігається з системою цивільного права, хоча і має певні відмінності, які впливають із змісту зазначених систем (головні із них полягають у виокремленні таких елементів науки ци-

вільного права, як вчення про предмет, метод, функції та систему цивільного права і загального вчення про цивільні правовідносини).

Разом із тим при «предметному критерії» визначення системи (структури) цивілістики практично не викликає сумнівів доцільність виокремлення таких складових її частин, як догма цивільного (приватного) права, історія цивільного (приватного) права, порівняльна цивілістика. Проте це не усуває необхідності уточнення предмета, а відтак і обсягу досліджень у межах кожного з них. Крім того, доцільним є також і з'ясування достатності запропонованого переліку складових частин цивілістики.

Тема 2. Загальні проблеми методології цивілістики

1. Загальнонауковий діалектичний метод досліджень у галузі приватного права.
2. Системний підхід.
3. Цивілізаційний підхід у дослідженнях приватного права.
4. Антропологічний вимір цивілістики.
5. Аксиологічний підхід.

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ:

При розгляді питання щодо загальнонаукового діалектичного методу дослідження у галузі приватного права слід враховувати, що у цивілістиці застосовуються загальнонаукові та спеціально-юридичні методи дослідження. До числа загальнонаукових належать діалектичний, формально-логічний, історичний, системно-структурний і функціональний прийоми наукового дослідження.

Діалектичний метод ґрунтується на визнанні об'єктивності і певної закономірності суспільного розвитку, пізнанні суспільних явищ у процесі їх розвитку (динаміки), в його найбільш повному, глибокому і вільному від однобічності вигляді.

Слід враховувати, що у радянській правовій науці основою пізнання тривалий час вважалося винятково марксистське матеріалістичне вчення про право, згідно з яким право є надбудовою над матеріальним базисом, визначається останнім і змінюється разом із ним. Однак тепер намітився відхід від матеріалістичного монізму, і право, насамперед цивільне, розглядається як елемент цивілізації (культури), що являє собою самостійну цінність. При цьому не заперечується

зв'язок права з матеріальними умовами життя суспільства, однак відсутня «тверда прив'язка» його до тієї чи іншої суспільно-економічної формації, не відкидаються цінності і досягнення правової думки інших цивілізацій. У цьому зв'язку в цивілістичній літературі слушно зазначається, що така переоцінка зумовлена зростанням інтересу до гуманітарних аспектів приватного права. Логічним її наслідком є відмова від визнання винятковості будь-якої із систем права і зростання інтересу до основних понять та інститутів приватного права. Такий підхід дістав назву «цивілізаційного методу» (на відміну від «формаційного»), що дає підстави стверджувати про формування в сучасній цивілістиці загальнонаукового цивілізаційного діалектичного методу.

Говорячи про системний підхід слід враховувати, що системний метод передбачає проведення наукових досліджень з урахуванням різних сторін розглядуваного явища, зв'язку цього явища з іншими обставинами, його розвитку. Цивілістичне дослідження, яке повинне враховувати всі сторони відповідного явища і ґрунтуватися на достатній масі фактів, не може ґрунтуватися переважно на апіорних висновках. В цивілістиці (як і в науці загалом), де йдеться про масові явища, а не про одиничні випадки, необхідно брати не окремі факти, а всю сукупність фактів, без єдиного винятку, які стосуються розглядуваного питання. Системність цивілістичних досліджень передбачає врахування існуючих поглядів, ідей з метою створення нових знань про досліджуване явище. Тому цивілістичні праці не повинні лише повторювати вже відоме і не вносити нічого нового. Водночас слід застерігати від намагань дати «нове» за будь-яких умов, не приймаючи до уваги необґрунтованість і навіть помилковість такої «новизни».

Системний підхід зумовлює органічний зв'язок наукової роботи з практикою. Це слід розуміти не лише як необхідність знання практики вченими-цивілістами, але і поєднання юристами-практиками наукової сторони з догмою права. Необхідність поєднання цих двох якостей викликана тим, що практика є критерієм істинності наукових досліджень. В свою чергу, наукові дослідження повинні слугувати практиці.

Окрему увагу слід звернути на цивілізаційний підхід у дослідженнях приватного права. Так, у радянській правовій науці основою пізнання тривалий час вважалося винятково марксистське матеріалістичне вчення про право, згідно з яким право є надбудовою над матеріальним базисом, визначається останнім і змінюється разом із

ним. Однак тепер намітився відхід від матеріалістичного монізму, і право, насамперед цивільне, розглядається як елемент цивілізації (культури), що являє собою самостійну цінність. При цьому не заперчується зв'язок права з матеріальними умовами життя суспільства, однак відсутня «тверда прив'язка» його до тієї чи іншої суспільно-економічної формації, не відкидаються цінності і досягнення правової думки інших цивілізацій. У цьому зв'язку в цивілістичній літературі слушно зазначається, що така переоцінка зумовлена зростанням інтересу до гуманітарних аспектів приватного права. Логічним її наслідком є відмова від визнання винятковості будь-якої із систем права і зростання інтересу до основних понять та інститутів приватного права. Такий підхід дістав назву «цивілізаційного методу» (на відміну від «формаційного»), що дає підстави стверджувати про формування в сучасній цивілістиці загальнонаукового цивілізаційного діалектичного методу.

Говорячи про антропологічний вимір цивілістики слід враховувати, що прискорення процесів глобалізації та поширення нових цінностей «суспільства споживання», зникнення в результаті уніфікації норм та ідеалів світових культур, процес «усереднення», знеособлення людської індивідуальності, об'єднання їх у жорсткі рамки єдиних норм та правил, втрата етнокультурної індивідуальності й самотності обумовлює вироблення нових підходів до вивчення правової реальності. Сучасна юридична наука намагається знайти відповіді на питання нової епохи, початок якої було покладено антропологічним поворотом у філософії та суспільствознавстві наприкінці XIX століття. З позиції правознавства дані питання стосуються значення й цінності права для людини, місця людини у правовій реальності, співвідношення етнокультурних, релігійних, політичних та юридичних ідеалів, ціннісних порядків.

Слід враховувати, що відбувається формування нових підходів до права, пізнання і розуміння права, концептуалізації нових правових ідей, що виникають у зв'язку з її розвитком. У зв'язку з чим існує нагальна потреба у проведенні спеціальних філософсько-антропологічних досліджень, присвячених застосуванню антропологічного підходу галузевими юридичними науками.

«Кваліфікаційними» ознаками тих суспільних відносин, що їх бере під свій захист ЦК, причому ознаками, які виникають й існують незалежно від держави, об'єктивно щодо неї, є: юридична (тобто –

як далі аргументуватимемо – формальна) рівність учасників особистих відносин; їхнє вільне волевиявлення (вільне – як нижче знову ж буде доводитись – з формальної сторони, у формальному аспекті); майнова самостійність цих суб'єктів.

При визначенні аксіологічного підходу слід враховувати, що аксіологічне вивчення права має важливе наукове, практичне та моральне значення. Право – найдавніший і геніальний винахід людства, не менш значущий для його розвитку, ніж ті або інші винаходи техніки (колеса, машини, комп'ютери), атому є одним з вищих загальнолюдських цінностей. Цінність відображає сутність, ціннісний рівень свідомості людини. Аксіологічне відношення дозволяє вирішити, чи варто пізнавати світ і змінювати його, чи варто взагалі жити, що людина може одержувати від світу і на що вона може сподіватися. Звідси можна зробити висновок: аксіологічний підхід є найважливішим способом розкриття природи людини. Завдання цієї теми – аналіз деяких питань аксіології права: виявлення природи правових цінностей, їх змісту та ієрархії, уявлення про право як цінність і його ціннісні критерії.

Слід зазначити, що теорія цінностей (аксіологія) застосовується і у сфері права. У будь-якому суспільстві система правового регулювання містить у собі різноманітні цінності, оцінки, оцінні критерії, норми, соціальні інститути. Загальновизнано, що правові цінності і оцінки (у сфері правосвідомості) мають регулятивне значення.

Однак їм не можна дати точного і повного пояснення, не вдаючись до понять аксіології. Поняття «цінності» вперше з'являється у філософії І. Канта, який протиставив сферу моральності (волі) сфері природи (необхідності). Цінності самі по собі не мають буття, у них є тільки значущість; вони суть вимоги, звернення до волі, мети, поставленої перед нею. В історії філософії ми виявляємо декілька підходів в обґрунтуванні цінностей. Так, представники баденської школи неокантизму стверджували, що загальні цінності породжує «чиста воля», носієм якої є надіндивідуальна воля, а не індивідуальний.

Тема 3. Цивілістичні доктрини в Україні

1. Значення цивілістичної доктрини.
2. Формування цивілістичної доктрини в Україні.

3. Сучасна цивілістична доктрина в Україні.
4. Вітчизняні цивілістичні школи.
5. Вітчизняна школа рецепції римського приватного права, як підґрунтя цивілістики.

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ:

При визначенні значення цивілістичної доктрини необхідно насамперед враховувати, що цивілістика не обмежується вивченням цивільного права лише однієї якоїсь країни, предметом науки цивільного права є також цивілістичні доктрини, форми цивільного законодавства і практика їхнього застосування в інших державах.

У зв'язку з цим органічною частиною науки цивільного права є так звана «порівняльна цивілістика» чи порівняльне цивільне право, що має метою визначення загального й особливого в різних системах приватного (цивільного) права, можливість рецепції, акультурації, імплементації концепцій, основ цивільного права, окремих правових рішень чи їхньої сукупності.

У процесі вивчення даної теми слід звернути увагу, насамперед на те, що цивілістика як наука про приватне (цивільне) право є сукупністю систематизованих знань, теорій, підходів, поглядів на приватне (цивільне) право як таке.

Говорячи про складові частини (елементи) цивілістики слід зазначити, що ними є: 1) теоретична цивілістика (методологія, теорія цивільного права); 2) практична цивілістика («догма» цивільного права); 3) історична цивілістика (динаміка цивільного права); 4) порівняльна цивілістика (порівняльне право у галузі цивілістики та з погляду цивілістики).

У процесі вивчення даної теми слід звернути увагу на те, що класифікація елементів цивілістики можлива й за іншими критеріями (наприклад, з врахуванням мети досліджень, національних або географічних особливостей країни, системи цивільного права тощо), може бути більш деталізованою в межах запропонованого підходу (виокремлення наукознавства в галузі цивілістики, хронологічних періодів історичної цивілістики, методів і рівнів порівняльної цивілістики тощо), мати комплексний характер (наприклад, порівняння цивілістичних інститутів в історичному розрізі, порівняльне дослідження наукознавства у галузі цивілістики тощо).

Окрему увагу слід приділити питанням формування цивілістичної доктрини в Україні. У зв'язку з цим слід враховувати, що якщо

прийняти тезу про адекватність правового регулювання існуючим виробничим відносинам, а також світогляду даного суспільства, то, припускаючи, що Радянська держава у 60-70-х роках вступала у фазу свого розквіту – період зрілого соціалізму («зрелого социализма»), можна було чекати, що Цивільний кодекс УРСР 1963 року матиме довго життя. Він, як і Основи цивільного законодавства Союзу РСР 1961 року та цивільні кодекси інших союзних республік, відносився до «нового цивільного законодавства, яке втілювало та закріплювало досягнення радянського народу, сприяло створенню матеріально-технічної бази комунізму та формуванню нової людини».

«Перебудова» потребувала не лише організаційних змін у системі господарства, але й відповідного законодавчого забезпечення, що було неможливим без належних теоретичних розвідок.

Говорячи про формування цивілістичної доктрини в Україні у 80-х та 90-х роках слід враховувати, що у цей період значна увага приділялась правовим аспектам демократизації суспільства, управління ним в цілому та його підсистемами за об'єктом і суб'єктами. При цьому слід враховувати, що загальний стан концепції радянського цивільного права на цей час оцінювався досить оптимістично, підкреслювався її зв'язок із здобутками попередніх етапів соціалістичного будівництва.

У радянському законодавстві з'являються норми, що регулюють індивідуальну трудову діяльність, кооперативну діяльність та інші, у зв'язку з чим студентам доцільно їх визначити.

У процесі вивчення даної теми слід звернути увагу на те, що звернення до таких категорій (рецепція, реабілітація) як загальнолюдських цінностей – «громадянське суспільство», «правова держава», «суверенітет особи», «приватне та публічне право», «ринок», відновлення відомого принципу «дозволено все, що не заборонено законом» та інших обумовлювали доцільність використання надбань попередніх цивілізацій (типів суспільства) незалежно від їхньої класової сутності. (Слід зазначити, що радянські правники досить переконливо доводили, що це не відмова від класичних марксистсько-ленінських установок на характер і форми класової боротьби, але крутий поворот у їхньому тлумаченні стосовно до суспільно-політичних реалій сучасного світогляду).

У дослідженнях відбувається перегляд ряду постулатів радянської правної доктрини, у зв'язку з чим студентам необхідно їх визначити.

Говорячи про формування цивілістичної доктрини в Україні слід враховувати, що у науковий обіг знову вводяться такі поняття як «громадянське суспільство», «правова держава, котрі раніше вживались радянськими авторами зазвичай у контексті критики буржуазних правових теорій та практики державного будівництва. Тепер такий підхід піддано критиці як помилковий. Втім протиставлення соціалістичної і буржуазної правової держави мало місце і пізніше.

При визначенні особливостей сучасної цивілістичної доктрини в Україні слід враховувати, що в цивілістиці загальноприйнятою є періодизація, яка передбачає три етапи розвитку науки цивільного права: 1) дореволюційний (XIX ст. – до 1917 р.); 2) радянська цивільно-правова наука (з 1917 р. – кінець 80-х років XIX ст.); 3) українська цивілістична доктрина (сучасний етап).

Така періодизація дає можливість послідовно розглянути умови становлення, результати і тенденції розвитку основних цивілістичних шкіл в українських навчальних закладах і наукових центрах, що обов'язково має знайти своє відображення у відповідях на практичних заняттях.

Дослідження у галузі цивілістики проводяться за допомогою спеціальних наукових прийомів, засобів, що забезпечують досягнення мети – пізнання і отримання наукового результату.

У процесі вивчення даної теми слід звернути увагу, насамперед на те, що предметом науки цивільного права є також цивілістичні доктрини, форми цивільного законодавства і практика їх застосування в інших державах. У зв'язку з цим органічною частиною науки цивільного права є так звана порівняльна цивілістика (компаративістика) або ж порівняльне цивільне право, що має на меті визначення загального та особливого в різних системах приватного (цивільного) права, можливість рецепції, акультурації, імплементації концепцій, засад цивільного права, окремих правових рішень або їх сукупності.

Говорячи про особливості сучасної цивілістичної доктрини в Україні слід враховувати, що цивільне право – це сукупність юридичної доктрини, властивої певній державі, а також правових норм і правил, що стосуються визначення статусу і захисту інтересів фізичних та юридичних осіб, а також соціальних утвореннями, котрі виступають, як суб'єкти немайнових та майнових (цивільних) відносин, з метою задоволення матеріальних і духовних потреб приватних осіб та захисту їх інтересів.

При визначенні особливостей вітчизняних цивілістичних шкіл слід враховувати, що дослідження питань формування та розвитку вітчизняних правових шкіл (течій, напрямків тощо) становить значний інтерес, оскільки від відповідей, які на них будуть отримані, залежить встановлення тенденцій трансформацій вітчизняної правової доктрини, а відтак і концепції цивільного права України. Слід враховувати, що протягом останнього десятиліття наукові категорії «школа», «напрямок», «концепція» та «течія» в юридичній науці неодноразово привертали увагу й вітчизняних правознавців, якими були запропоновані різноманітні підходи до розуміння сутності зазначених понять, а також критерії для розмежування останніх. Крім того, в сучасній вітчизняній цивілістиці розвиток науки цивільного права досліджується за допомогою, головним чином, таких підходів як: 1) «персоналістський» або ж «персоналістсько-бібліографічний»; 2) «персоналістсько-кваліфікаційний»; 3) «хронологічний»; 4) «територіальний» або ж «територіально-персоналістський».

Говорячи про вітчизняні цивілістичні школи слід враховувати, що у разі, якщо необхідно прослідкувати динаміку розвитку цивілістичної науки у часі, переваги мають надаватися хронологічному підходу або хронологічному в поєднанні з персоналістським, територіальним тощо. Якщо предметом дослідження є вплив «територіальних чинників» на особливості розвитку цивілістичних концепцій, предмету та методології дослідження тощо, врешті, просто здобутків знаного наукового центру (університетів, академій тощо), то домінуючим має бути «територіальний» підхід. У випадках необхідності всебічного комплексного дослідження наукових здобутків у галузі цивільного права доцільним є застосування синкретичного підходу, котрий дозволяє у підсумку отримати «об'ємне» уявлення про цивілістику як цілісне явище.

Тема 4. Одеська цивілістична школа від XIX до XXI ст.

1. Розвиток юридичної науки в Одесі.
2. Формування Одеської школи цивілістики.
3. Поняття та особливості Одеської школи цивілістики.
4. Цивілістичний потенціал Одеси.

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ:

Говорячи про розвиток юридичної науки в Одесі, перш за все слід зазначити, що юридична наука в Одесі тісно пов'язана із заснуванням у 1817 році престижного навчального закладу закритого типу – Ришельєвського ліцею, який з часом був реформований у Новоросійський університет. Історію Ришельєвського ліцею можна поділити на два періоди: перший – охоплював 1817-1837 рр., коли навчальний заклад був близьким до середнього типу; другий – 1837-1864 рр., коли за структурою, програмами, системою викладання ліцей став повністю вищим навчальним закладом. Статусу вищої на державному рівні юридична освіта в Ришельєвському ліцеї набула у 1847 році. У той час на юридичному відділенні Ришельєвського ліцею викладали римську словесність, енциклопедію та історію правознавства, російське законодавство і практичне судочинство. Крім того, читались загальні предмети: філософія, російська словесність, історія, статистика, а також богослов'я, церковна історія та церковне право. Викладали юридичні науки такі відомі правознавці, як П.М. Протопопов, П.В. Архангельський, В.А. Ліоновський, К.К. Цин та ін.

На початку 1840-х років у Ришельєвському ліцеї було відкрито камеральне відділення, на якому вивчались економіка з наукою про фінанси, наука про торгівлю та комерцію, фізика та фізична географія, хімія, природна історія, сільське господарство, технологія, архітектура та огляд російських законів. Тут готували фахівців-юристів у галузі державного і приватного права, державних службовців. Значним етапом у розвитку юридичної науки в Одесі стали події 1861 року, коли було прийнято рішення перетворити Ришельєвський ліцей на Новоросійський університет, урочисте відкриття якого відбулося 1(13) травня 1865 року.

Розвиток юридичної науки в Одесі загальмували події 1917 року та наступні роки радянської влади. Після 1917 року більшість викладачів покинули університет – одні емігрували за кордон, інші були звільнені.

З 1920 року починається новий період в історії юридичного факультету. Спочатку він був включений до структури Одеського інституту народного господарства. Однак у 1931 році юридичний факультет був ліквідований взагалі. І лише у 1947 році факультет відновили у складі Одеського державного університету. У 1954 році юридичний факультет Одеського держуніверситету було знову закрито, а студентів перевели до Львівського університету.

У липні 1961 року юридичний факультет (заочне і вечірнє відділення) Одеського університету було відновлено у складі двох кафедр: державних і правових дисциплін (завідувач доцент І.А. Греков) та соціально-правових дисциплін (завідувач доцент І.О. Середа). У подальшому з'явилися і нові кафедри: цивільного права і процесу (завідувач доцент Ю.С. Червоний); державного і адміністративного права (завідувач професор І.М. Пахомов, пізніше професор Л.М. Стрельцов); теорії та історії держави і права (завідувач доцент І.А. Греков, потім – професор О.В. Сурілов). У 1967 році з приїздом до міста Одеси видатного фахівця-криміналіста, доктора юридичних наук, професора В.П. Колмакова, який став деканом юридичного факультету, від кафедри спеціальних юридичних дисциплін відокремилися кафедра криміналістики, кримінального права і процесу, на якій почали викладатися усі дисципліни кримінального профілю (завідувач професор В.П. Колмаков, пізніше – доцент І.В. Михайлов, доцент Є.В. Додін, професор Л.В. Багрій-Шахматов).

З 1967 року починається етап активного розвитку юридичного факультету. У цей період на факультеті проводиться активна науково-дослідна робота, видатними вченими формуються та розвиваються традиції Одеської правової школи. З 1 вересня 1993 року на підставі рішення Вченої ради Одеського державного університету юридичний факультет був реформований у Юридичний інститут, який успадкував кращі традиції факультету.

У 1997 році на базі Юридичного інституту Одеського державного університету ім. І.І. Мечникова було створено новий навчальний заклад – Одеська державна юридична академія. Вже через рік Одеська державна юридична академія стала членом в Асоціації європейських університетів, а в 2000 році академія отримала статус національного вищого навчального закладу. Указом Президента України від 2 вересня 2010 року № 893/2010 Академія була реорганізована в Національний університет «Одеська юридична академія».

Таким чином, Національний університет «Одеська юридична академія» є наступником багатих традицій Одеської правової школи, які склалися з початку існування Рішельєвського ліцею, юридичного факультету, а згодом – Юридичного інституту ОДУ, студенти і викладачі якого у повному складі перейшли до нової структури – Одеської національної юридичної академії.

Розглядаючи питання про формування Одеської школи цивілістики, можна із достатньою впевненістю стверджувати, що видатні цивілісти, які працювали у Новоросійському університеті, заклали основи існуючої і нині школи цивілістики. Одним з найвидатніших представників цієї школи був професор Микола Львович Дювернуа, який відмовився у своїх наукових працях від пануючого у той час формально-догматичного підходу та прагнув посилити вплив науки на практичну юриспруденцію. Не менш важливими фігурами для цивілістичної науки Одеси були професор Віктор Ілліч Курдиновський, який мав сміливість у своїй монографії «Договори про право наслідування» критикувати праці графа М.М. Сперанського, відомого державного і політичного діяча, чия думка свого часу ніхто не смів заперечувати, професор Юрій Степанович Гамбаров, котрий у своєму «Курсі цивільного права» виступив проти догматичного підходу в юридичній науці, який, на думку вченого, включав критичне ставлення до позитивного права і гальмував творчий розвиток законодавства.

Дуже широким було коло наукових інтересів професора Василя Даниловича Каткова. У 1910 р. він отримав ступінь магістра цивільного права після захисту дисертації «Передача векселя по надписи (индоссамент)» в ІНУ. Після цього він був призначений виконуючим обов'язки екстраординарного професора кафедри політекономії та статистики. В. Д. Катков викладав у Новоросійському університеті теорію політичної економії, історію економічних доктрин, теорію статистики, матеріальну статистику та за дорученням факультету – фінансове право. Йому належать праці з цивільного права («Передача векселя за надписом»), статистики («Нариси статистики економічної і культурної»), політичної економії, а також мовознавства.

Вчені-юристи Новоросійського університету внесли чимало нового в юридичну науку і практику. Так, Петро Павлович Цитович брав участь у розробленні проекту вексельного статуту, низки законів про акціонерні товариства, опублікував «Підручник торгового права». Професор Олександр Федорович Федоров був членом комісії з перегляду статуту фабричної і заводської промисловості, неодноразово брав участь у міжнародних конгресах: у Брюсселі – з питань адміністративного права, у Відні – з комерційної освіти, а також у з'їздах з експериментальної педагогіки у Петербурзі. Згодом він за-

відував кафедрою торгового права і торгового судочинства Новоросійського університету. У 1904 та 1917 рр. О.Ф. Федоров тимчасово був деканом юридичного факультету. Відомий він і як фахівець у галузі міжнародного права. Його тритомне фундаментальне дослідження «Загальні адміністративні союзи держав» і «Підручник міжнародного права» набули загального визнання, вважались кращими дослідженнями в цій галузі.

Безцінне значення для розвитку науки цивільного права мали праці дослідників римського права, які працювали у Новоросійському університеті. Світову славу мав декан юридичного факультету Дмитро Іванович Азаревич. У 1877 році він захистив у Новоросійському університеті докторську дисертацію на тему «Прекаріум з римського права», після чого йому присвоїли ступінь доктора громадянського і римського права. У 1889 році Д.І. Азаревич обирається ординарним професором кафедри римського права в Новоросійському університеті, очолює кафедру римського і цивільного права. У 1886-1887 рр. Д.І. Азаревич був деканом юридичного факультету Новоросійського університету. В 1887 р. він залишив Одесу і переїхав до Варшави, де його призначили ординарним професором по кафедрі громадянського працевлаштування і судоустрою університету. Значення робіт Д.І. Азаревича дуже велике. За свою педагогічну та наукову діяльність його відзначили орденами св. Володимира 3 ст., св. Анни 2 ст., св. Станіслава 2 ст. Не менш значимою фігурою був декан юридичного факультету, професор Олексій Васильович Куніцин. Після стажування у Берлінському університеті, де він навчався під безпосереднім керівництвом професора Савін'ї, О.В. Куніцин отримав у 1834 році в Петербурзькому університеті ступінь доктора права, після чого був екстраординарним, а потім ординарним професором Харківського університету, викладав цивільне право, виконуючи водночас і обов'язки декана юридичного факультету, проректора і ректора. У 1866 році його було обрано ординарним професором Новоросійського університету. О.В. Куніцин опублікував багато праць, які здобули світову славу. Серед них – «Про заходи щодо запобігання неправосуддю за російським законодавством», «Про силу договору найму майна», «Духовні заповіді неповнолітнім» та ін.

Таким чином, в Одесі на межі XIX-XX ст. сформувалася наукова школа цивілістики, яка мала цікаві перспективи, котрим, втім, не судилося бути реалізованим внаслідок перегляду парадигми права у

радянську добу. Перш, ніж перейти до розкриття питання про поняття та особливості Одеської школи цивілістики, слід зазначити, що собою являє цивілістична школа. У широкому сенсі «цивілістичну школу» можна визначити як сукупність наукового потенціалу (правознавців, особистостей) у галузі цивілістики, що реалізується шляхом отримання наукових результатів на певних, властивих саме цій сукупності засадах, які відрізняють її від інших аналогічних шкіл. Ознаками «цивілістичної школи» у широкому сенсі цього поняття є: 1) наявність сукупного наукового потенціалу; 2) прагнення отримання наукових результатів шляхом проведення досліджень на певних, властивих саме цій сукупності засадах, які відрізняють її від інших аналогічних шкіл.

Можливим є і дослідження особливостей «цивілістичної школи», взятої у її вузькому значенні – як сукупності наукового потенціалу формалізованої чи ситуативно утвореної групи правознавців (особистостей) у галузі цивілістики, котра на методологічних засадах, запропонованих формальним або реальним лідером цієї групи, реалізується шляхом дослідження проблем у певному розділі цивільного права (при цьому може йтися про дослідження якихось певних проблем або навіть однієї проблеми, яка має істотне значення).

При цьому істотного значення набувають «предметний» та «особистісний» критерії. «Предметний» критерій дозволяє визначити «точку» прикладення наукових зусиль (наукового потенціалу) для вирішення наукових завдань у галузі цивілістики (до того ж, у тому чи іншому її розділі). «Особистісний» критерій (чинник) зумовлює обрання проблематики дослідження, визначальних засад методології наукових розвідок тощо. Таким чином, поняття «наукова школа» взагалі і «цивілістична наукова школа», зокрема, має не лише суб'єктивний об'єднуючий момент (лідер, сукупності особистостей), але набуває й підстави для об'єднання за об'єктивним критерієм (предмет досліджень у межах цивілістики, певного її розділу, інституту тощо). Ознаками поняття «цивілістичної школи» у вузькому сенсі є: 1) наявність наукового «цивілістичного» потенціалу; 2) визначеність предмету та напрямку дослідження, обмеження їх ; 3) проведення досліджень на певних методологічних засадах, які відрізняють її від прийомів наукових розвідок, що проводяться іншими дослідниками у цій галузі; 4) наявності наукового лідера, який визначає напрямки дослідження, його проблематику, засади обрання

методології наукових розвідок і, врешті, об'єднує зусилля окремих особистостей – науковців, котрі ведуть дослідження. При цьому зазначений лідер не обов'язково має бути засновником цієї наукової школи або самостійно визначати напрям дослідження. Він може бути наступником засновника школи, керувати проведенням наукових розвідок, що здійснюються відповідно до, скажімо, університетського плану наукових досліджень тощо. У таких випадках він «вступає» у роль лідера групи дослідників, які утворюють наукову школу, діючи на засадах і умовах, обраних його попередником. Разом із тим, він може спробувати змінити ці умови і тоді вже буде йтися про трансформацію школи в іншу або про створення нової наукової школи. У деяких випадках може йтися не про одного, а кількох лідерів наукової школи, які одночасно визначають характер її діяльності. Із врахуванням викладених міркувань, звертаючись до питань про сутність понять «Київська», «Львівська», «Одеська», «Харківська» тощо школи цивілістики та особливості їхнього формування і розмежування, думаю, слід характеризувати особистості науковців-цивілістів, напрямки (проблематику) їхніх наукових пошуків, особливості методології досліджень, особистість лідера наукової цивілістичної школи. Врахування цих обставин дає можливість встановити і наявність окремих шкіл в тому чи іншому регіоні, і відмінності напрямків і характеру наукових досліджень, які ним проводяться.

Що стосується поняття «Одеська цивілістика», то його використання можливо стосовно того наукового потенціалу, який сформувався у галузі цивільного права в Одесі XIX ст., головним чином, у Новоросійському університеті, де тоді працювали такі відомі цивілісти як В.І.Адамович, Д.І. Азаревич, Є.В. Васьковський, Ю.С. Гамбаров, М.Л. Дювернуа, О.І. Загоровський, В.Д. Катков, В.І. Курдиновський, С.П. Ніконов, П.П. Цитович та ін. Попри ту обставину, що кожен з них мав свої наукові уподобання, свої переваги (часом і недоліки) як викладач і як науковець, в працях багатьох з них можна виявити ознаки спільного наукового стилю: шанобливе ставлення до досягнень римського приватного права, котре розглядалося як підґрунтя пошуку нових рішень для вирішення проблем сьогодення; широке використання порівняльного методу (порівняння «по вертикалі» – у часі, і «по горизонталі» – у просторі).

Приступаючи до характеристики особистостей Одеських цивілістів, тобто, того наукового потенціалу, який забезпечував формування

підґрунтя Одеської наукової школи цивільного права і забезпечує існування Одеської цивілістики сьогодні, передусім, необхідно зробити деякі застереження стосовно критеріїв визначення приналежності правознавця, який живе і працює у певному місті, до відповідної наукової школи.

Формування наукових шкіл у певних регіонах є природним явищем, оскільки з часом у наукових осередках формуються певні традиції, які передаються з поколінь у покоління юристів та забезпечують єдність наукових думок і поглядів. Проте, не завжди можна вважати представниками того чи іншого центру цивілістичної думки науковців, які вчилися у ньому, закінчили вищий навчальний заклад або аспірантуру, починали чи завершували тут кар'єру, працювали лише певний час, оскільки їхні наукові особистості можуть бути сформовані під впливом традицій іншого регіонального наукового центру.

Провідні науковці у галузі цивільного права в Одесі ХІХ ст. так чи інакше були пов'язані з Новоросійським університетом. Наукові праці вчених Новоросійського університету (В.І. Адамович, Д.І. Азаревич, Є.В. Васьковський, Ю.С. Гамбаров, М.Л. Дювернуа, О.І. Загоровський, В.Д. Катков, В.І. Курдиновський, С.П. Ніконов, П.П. Цитович) відрізняються специфічним підходом, який відображає особливості Одеської школи цивілістики. Дмитро Іванович Азаревич у 1870 р. закінчив юрфак Санкт-Петербурзького університету із золотою медаллю за твір «О договоре доверенности», який приніс йому визнання у наукових колах. У 1872 р. захистив магістерську дисертацію «О различии между опекой и попечительством по римскому праву». У 1887 р. вийшли друком два томи (перший том – у С-Петербурзі в 1887 р.) його тритомника «Система римского права (университетский курс)». Це був перший повний підручник з догми римського права. Відомим є його фундаментальний двотомник «История византийского права» став класичним і ліг в основу більшості наступних досліджень візантійського (греко-римського) права.

Юрій Степанович Гамбаров у 1911 р. видав перший том свого «Курса гражданского права», основою якого були лекції, що читалися ним у Новоросійському університеті. У цій праці він узагальнив висновки своїх попередніх праць та ще виразніше сформулював свою точку зору на наукове правознавство, яке, на його погляд, має бути порівняльно-історичним.

Микола Львович Дювернуа у 1869 р. захистив магістерську дисертацію «Источники права и суд в древней России, опыты по истории русского гражданского права». У 1874 р. захистив докторську дисертацію «Основная форма корреального обязательства, историко-юридическое и критическое исследование по римскому праву» в Одесі. За семирічне перебування в Новоросійському університеті розробив курси з історії та догми римського права. У 1889 р. була опублікована остання значна робота М.Л. Дювернуа «Из курса лекций по русскому гражданскому праву». (Пізніше перевидавалася під назвою «Чтения по гражданскому праву»).

М.Л. Дювернуа був послідовником німецької історичної школи, особливо тієї її частини, яка об'єднує основні погляди старої філософської школи з методом та історичними поглядами Савіньї. Під впливом Р. Єринга написана згадана вище магістерська дисертація. Наукові праці Сергія Павловича Ніконова з цивільного права мали помітне «історичне забарвлення», включали в себе положення щодо рецепції норм римського права стосовно окремих інститутів.

Олександр Іванович Загоровський у 1902 році опублікував головну його працю – «Курс семейного права». Вона відрізнялася від усіх подібних курсів своїм енциклопедичним характером. Розгляду кожного з основних інститутів сімейного права передував короткий нарис його історії. Крім того, виклад інститутів сучасного сімейного права Росії супроводжувався порівнянням їх з аналогічними інститутами у праві Австрії, Англії, Бельгії, Німеччини, Італії, Франції, Швейцарії. Викладаючи історичні нариси до сучасного права, автор вважав, що таким чином минуле допоможе розуміти сьогодення. Таким чином, дослідження інститутів сімейного права проводилося за допомогою поєднання історичного, порівняльного та догматичного методів.

Іван Григорович Табашников захистив дисертацію на тему «Литературная, музыкальная и художественная собственность». Його наукові дослідження цивілістичних інститутів містили ґрунтовний аналіз історичного розвитку відповідних понять і категорій, оскільки автор вважав, що історичне дослідження кожного інституту не може не бути корисним при вирішенні законодавчих завдань і навіть при застосуванні законодавства на практиці.

Петро Павлович Цитович у 1867 р. захистив дисертацію на тему «Исходные моменты в истории русского права наследования». У 1873 р. після захисту докторської дисертації «Деньги в области гражданского права» був обраний екстраординарним професором

цивільного права Новоросійського університету. Наукові праці мав із різноманітної цивілістичної проблематики. У багатьох випадках торкався питань історії цивілістики.

Отже, є достатні підстави для твердження, що в Одесі наприкінці XIX ст. почалося формування оригінальної школи цивілістики. Особливості її вбачаються в тому, що більшість науковців, яких можна вважати її представниками, були фахівцями у галузі як цивільного, так і римського права. При цьому деякі з них проявили себе як видатні теоретики-цивілісти (передусім, це стосується Є.В. Васьковського, М.Л. Дювернуа, Ю.С. Гамбарова, П.П. Цитовича), котрі поряд з іншими методологічними прийомами активно використовували історичний метод, аналізували досягнення давньоримської думки тощо. Інші зосередили увагу, головним чином, на створенні підручників та курсів з цивільного та сімейного права (Д.І. Азаревич, О.І. Загоровський). Дехто присвятив головні зусилля викладанню цивільного та римського права (О.В. Куніцин, С.П. Ніконов), закладаючи тим самим підвалини для подальшого розвитку та оновлення наукового потенціалу Одеської цивілістичної школи, про характерні риси якої мовилося вище.

За радянських часів традиції Одеської школи цивілістики зазнали втрат, пов'язаних із ігноруванням протягом десятиріч радянською правовою доктриною здобутків римського права. Носіями традицій «старої» Одеської цивілістики практично аж до початку 50-х років минулого сторіччя були фактично окремі правознавці. Зокрема, носіями традицій Одеської школи цивілістики цього періоду стали такі видатні науковці, як І.В. Шерешевський, Р.Й. Халфіна, до яких з середини 50-х років приєдналися молоді правознавці: П.Р. Стависький, І.Є. Середа, Ю.С. Червоний та ін. (хоча слід зазначити, що дехто з них, як, наприклад, Ю.С. Червоний, вважав себе представником наукової школи цивілістики Харкова, де він народився, отримав юридичну освіту, закінчив аспірантуру, де були закладені підвалини його світогляду та методології як наукової особистості).

Ілля Веніамінович Шерешевський. Значну увагу він приділяв питанням рецепції римського права, що мало особливу цінність в умовах радянської ідеології. Практично всі наукові дослідження І.В. Шерешевського містять історичний аналіз тих чи інших понять та інститутів.

Раїса Йосипівна Халфіна у 1944 р. захистила кандидатську дисертацію «Правовое положение Государственного банка СССР», а в

1956 р. – докторську дисертацію «Договор в английском гражданском праве», яка стала одним із перших значних досліджень у сфері порівняльної цивілістики в радянській юридичній науці. Коло наукових інтересів Р.Й. Халфіної було надзвичайно широке, її робота «Право личной собственности граждан СССР» (1955) одержала широкий суспільний резонанс і була перекладена 10 іноземними мовами. Книга «Государство – право – экономика», що побачила світ у 1970 р., написана за її участі, зберігає свою актуальність і нині. Павло Рафаїлович Стависький кандидатську дисертацію «Обязательства, возникающие вследствие спасения социалистического имущества, а также жизни и имущества граждан» захистив у січні 1968 р. У жовтні 1982 р. захистив докторську дисертацію «Проблемы материальной ответственности субъектов трудового правоотношения» – у Харківському юридичному інституті. Сфера наукових інтересів П.Р. Стависького охоплювала, головним чином, цивільне та трудове право, що відображає тематика наукових праць – «Обязательства, возникающие вследствие спасения социалистического имущества, а также жизни и имущества граждан» (1968), «Возмещение вреда при спасении социалистического имущества, жизни и здоровья граждан» (1974), «Проблемы материальной ответственности в советском трудовом праве» (1982), «Материальная ответственность предприятия в трудовых отношениях» (1987) тощо.

Юрій Семенович Червоний у 1952 р. захистив дисертацію на здобуття вченого ступеня кандидата юридичних наук на тему «Общее имущество супругов в советском праве». Ним опубліковані більш ніж 90 наукових праць, чим зроблено вагомий внесок в науку цивільного, сімейного, цивільно-процесуального права.

Марко Юхимович Черкес у 1973 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему «Контрольная деятельность представительных органов государственной власти Польской Народной Республики». М.Ю. Черкес є автором понад 300 наукових праць, тематика яких свідчить про багатогранність його наукових інтересів.

Наступна «хвиля» цивілістів Одеської наукової школи почала формуватися у 70-х – 80-х роках минулого століття. До її представників можна віднести Є.О. Харитонova, О.К. Вишнякова та ін.

Видатним послідовником Одеської цивілістичної школи є Євген Олегович Харитонов. Є.О. Харитонов у 1980 р. захистив дисерта-

цію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему «Обязательства, возникающие в результате ведения дел без поручения, в советском гражданском праве», а у 1997 р. – дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему «Рецепція римського приватного права (теоретичні та історико-правові аспекти)».

Завдяки ініціативі професора Є.О. Харитонова була сформована наукова школа рецепції римського приватного права. В індивідуальних та колективних монографічних розробках, підручниках, посібниках ставилися та вирішувалися актуальні проблеми римського приватного права та його вплив на сучасне законодавство України. У 1999 р. був створений Центр римського приватного права і похідних правових систем, в рамках якого проводилась значна наукова робота.

Під керівництвом Є.О. Харитонова також була сформована наукова школа з дослідження актуальних проблем сучасного цивільного права.

Олександр Костянтинович Вишняков у 1983 р. захистив кандидатську дисертацію на юридичному факультеті Московського державного університету. У 2008 р. захистив докторську дисертацію на тему «Апроксимація правового забезпечення цивільних майнових відносин в Україні до умов внутрішнього ринку Європейського Союзу». Олександр Костянтинович Вишняков є автором більше 80 наукових публікацій. У радянський період основну увагу він приділяв проблемам трудового права. Після переорієнтації українського законодавця та взяття курсу на європейську інтеграцію увагу О.К. Вишнякова привернули проблеми гармонізації українського законодавства до європейських стандартів та адаптації до умов Європейського Союзу.

До науковців «новітнього часу», які розпочали свою наукову діяльність вже у пострадянські часи та продовжують традиції Одеської школи цивілістики на сучасному етапі можна віднести таких представників юридичної науки, як О.І. Харитонова, Т.С. Ківалова, С.О. Погрібний, О.С. Кізлова, В.М. Зубар, Н.Ю. Голубєва, С.Б. Булеца та ін.

Огляд наукових біографій та аналіз характеру наукових досліджень, що здійснювалися науковцями-цивілістами Одеси, дозволяє стверджувати, що допустимо вести мову про існування Одеської школи цивілістики з притаманною їй специфікою. Для Одеської цивілістичної школи характерним є прояв творчого підходу науковців

до розкриття наукової проблематики. Ознакою цієї школи є використання, поряд із догматичним, історичного та порівняльного методів, приділення значної уваги історії цивілістики, проведенню компаративістських досліджень, аналізу питань рецепції римського права.

Традиції Одеської школи цивілістики були започатковані ще у дореволюційні часи (такими видатними науковцями, як В.І. Адамович, Д.І. Азаревич, Ю.С. Гамбаров, М.Л. Дювернуа та ін.), збережені окремими науковцями (І.В. Шерешевський, Р.Й. Халфіна) у радянський період та розвиваються на сучасному етапі. При цьому науковий потенціал Одеської цивілістичної школи іноді сягає за межі Одеського регіону, оскільки традиції Одеської школи переймаються науковцями, які живуть та працюють у інших регіонах України (С.Б. Булеца). Разом із тим, не всі науковці Одеського регіону можуть вважатися представниками Одеської школи цивілістики (як, наприклад, Ю.С. Червоний), оскільки є послідовниками інших цивілістичних шкіл, що, втім, не применшує їхнього значення для формування цивілістичного потенціалу Одещини.

Тема 5. Історична цивілістика

1. Історико-правовий метод у цивілістичних дослідженнях.
2. Історична школа права у галузі цивілістики.
3. Традиція приватного права: поняття та сутність.
4. Традиція приватного права в Україні.
5. Традиції приватного права у окремих європейських країнах.
6. Правові системи приватного права у процесі їхнього історичного розвитку.

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ:

При розгляді історико-правового методу у цивілістичних дослідженнях слід враховувати, що цивілістична наука, як і кожна інша, має власне бачення відповіді не лише на запитання про те, що вона вивчає, а й на запитання про те, як вона це робить, тобто які саме методи використовуються нею для досягнення своїх пізнавальних цілей.

Сучасне загальнонаукове визначення методу в юриспруденції істотно не відрізняється від первісного і тим більше від загально-філософського, з огляду на те, що метод – це прийоми, способи, підходи,

інші різноманітні можливі заходи, які використовуються наукою для здійснюваного нею пізнання свого предмета з метою отримання певних наукових результатів.

Крім того, доцільність і необхідність використання наукою цивільного права методу історико-правового аналізу зумовлена тим, що в світі існує не лише універсальний взаємозв'язок між відповідними фактами, але й відповідна історико-хронологічна послідовність, певна соціально-економічна і політична зумовленість виникнення цих фактів, власне, як і виникнення самого цивільного права. Саме такий підхід створює передумову для вивчення генезису предмета дослідження, розвитку і закономірностей втілення в існуючі відповідні соціально-економічні умови життя і розвитку суспільства. Із зазначеної історико-правової позиції стає можливим врахування світового історичного досвіду в законодавчих підходах до вирішення тих чи інших питань цивільно-правового характеру.

З точки зору саме історичного розвитку, зокрема, таких цивільно-правових інститутів, як інститут юридичної особи, інститут приватної власності, інститут інтелектуальної власності або, візьмемо, деякі договірні інститути, наприклад, купівлі-продажу, позики, лізингу тощо, останні вивчаються як такі, що є втіленими у цивільне законодавство України внаслідок об'єктивної соціально-економічної зумовленості і водночас багаторічної виправданості з точки зору світового історичного досвіду.

Говорячи про історичну школу права у галузі цивілістики слід враховувати, що значні традиції в системі напрямів вітчизняної цивілістики має історична школа права, яка пояснює природу права присутністю в ньому «народного духу» (на відміну від психологічної школи, яка вбачає її в правосвідомості). Актуальність досліджень щодо основних понять історичної школи тлумачення цивільного права обумовлена, насамперед, необхідністю історичного пізнання приватного права, оскільки саме в такий спосіб виникає можливість дослідити еволюцію тих чи інших цивілістичних конструкцій, зрозуміти їх сутність.

Історична школа права на чолі з німецьким вченим Савінії, яка виникла на початку XIX ст., у протилежність школі природного права висунула вчення про те, що право є результатом не вільної волі законодавця, а творенням «народного духу». На цій підставі утверджувалася думка, що право є глибоко національним явищем.

Натомість, проти виключності національної ідеї виступили інші вчені (зокрема Ганс), які обстоювали думку, що в історії права значно більшу роль відіграють загальні умови культурного розвитку, і на певний момент цього розвитку кожен народ має однакові правові установи. Природно-правова доктрина ґрунтувалася на ідеї, згідно з якою для людства існують єдині і вічні засади права, що випливають із самої природи людини або розумного людського спілкування.

Слід враховувати, що обидві тенденції отримали свій вираз і в українській юридичній цивілістиці цього періоду, передусім при дослідженні цивільних правовідносин, немайнових прав, правочинів, зобов'язань тощо.

Говорячи про поняття та сутність традицій приватного права слід враховувати, що у відповідності з розподіленням західноєвропейської і східноєвропейської цивілізації розрізняють західну і східну європейські традиції права (в тому числі, приватного права).

Західноєвропейська традиція права – це правові ідеї, поняття, категорії та інститути, які ґрунтуються на світогляді, культурі і ментальності західноєвропейської локальної цивілізації і свідомо передаються як її правові цінності з покоління в покоління.

Для західноєвропейської традиції права властиві:

- чітка межа між правовими та іншими установами: політика і мораль визначають закон, але не є законом;
- управління правовими установами доручається корпусу людей, які займаються правовою діяльністю на професійній основі і для цього отримують юридичну освіту;
- сума юридичних знань, отримана фахівцями, перебуває в діалектичній єдності з правовими інституціями;
- закон сприймається як цілісна система, «організм», що розвивається в часі, через століття і покоління;
- життєздатність системи права базується на впевненості суспільства в довговічному характері прав;
- розвиток права є не тільки пристосуванням старого до нового, а процесом його історичного розвитку;
- історичність права пов'язана з усвідомленням його переваги над політичною владою;
- співіснування і змагання всередині одного суспільства різних юрисдикцій, що робить перевагу закону необхідним і можливим. (Г.Дж. Берман).

Східноєвропейська традиція права – це закономірний процес формування і розвитку правових цінностей, які ґрунтуються на світогляді (найчастіше на східному християнстві або похідних від нього навчаннях) та ментальності східноєвропейської локальної цивілізації і свідомо передаються в ній з покоління в покоління.

У зв'язку з чим необхідно визначати головні риси східноєвропейської традиції права:

- 1) обмеженість світоглядної основи права, як правило, християнським вченням у її православної або аналогічної інтерпретації;
- 2) схильність до розуміння права як позитивного закону, зміст якого потребами суспільства, які, в кінцевому підсумку, найкраще відомі державі (монарху, диктатору, вождю і т.п.), втілює їх у законодавчих установленнях;
- 3) організація та проведення законотворчих, систематизаційних, дослідних та інших робіт в області права з «ініціативи згори»;
- 4) обмеженість творчого пошуку правознавців і, як результат, – втрата авторитету і значення юриспруденції;
- 5) тенденція до обмеження сфери приватноправового регулювання, прагнення забезпечити контроль і втручання держави у відносини приватних осіб. У результаті цивільне право виявляється «розведеним» публічно-правовими нормами і т.п.;
- 6) недостатньо чітке розмежування між правовими інститутами, з одного боку, та державними установами іншого типу (наприклад, адміністративними установами), з іншого;
- 7) відсутність теоретично обґрунтованої і визнаною офіційно концепції наступності права і приватного права. Внаслідок цього рецепція права відбувається в латентних формах, має обмежений і непослідовний характер;
- 8) акцентування уваги, головним чином, не на правах, а на обов'язках учасників цивільних відносин. Говорячи про Українська традиція приватного права обумовлена історичними, геополітичними, культурними особливостями розвитку держави. Помітну роль при цьому зіграла та обставина, що значну частину своєї історії Україна присвятила вибору цивілізаційної орієнтації між «Сходом» і «Заходом». Тому іноді Україну характеризують як «країну кордонів», яка одночасно відчуває декілька впливів: із заходу – європейської традиції, зі сходу – російської, з півдня – передньоазійської.

Внаслідок певного балансу між конкуруючими силами за межами України, що історично встановився ще в середньовіччя, Україна виявилася в політичному сенсі розділена між Польщею і Московщиною, в культурному – на Західну і Східну.

У кінцевому підсумку це зумовило істотні масштаби впливу греко-візантійського Сходу на духовну традицію, а латинського Заходу – на суспільно-політичні структури України. Культурний простір України називають синтезом Сходу і Заходу (В. Липинський), а саму Україну характеризують як державу європейську, але таку, що постійно перебуває у світоглядних рефлексіях.

У релігійній сфері це зробило Україну класичною країною унійної традиції, у галузі культури відобразилося в стилі так званого українського барокко, що з'єднало візантійські і західні традиції, в сфері права призвело до певної компілятивності, а іноді до еклектики.

Особливо помітно позначилося розщеплення української культури на східну і західну гілки на формуванні традиції приватного права.

Як слушно зазначають деякі правознавці (І. Васькович), відмінності між українцями Наддніпрянської України і Галичини існують не тільки в мові, психології і церковних конфесіях, але і в рівні правосвідомості. У західній Україні традиція приватного права відображає відчутний вплив заходу, в східній Україні більше помітна традиція східноєвропейська. Ці впливи породжують труднощі формування приватного права в Україні на сучасному етапі. Зокрема, взаємодія, а іноді протистояння західної і східної правових традицій знаходять відображення у непослідовному ставленні суспільства до поділу права на приватне і публічне, опорі частини юристів визнанню існування приватного права як такого, тривалій дискусії щодо доцільності існування «самотійного господарського права», тяжінні держави до патерналізму у приватноправових відносинах, запереченні включення сімейного права до цивільного та інших частинах.

Окремо слід звернути увагу на те, що ці особливості української традиції приватного права вплинули істотним чином на формування концепції цивільного права в Україні. Тому вони мають враховуватися в процесі подальшої законотворчості, а також при тлумаченні і застосуванні норм цивільного права. Говорячи про традиції приватного права в окремих європейських країнах особливу увагу слід приділити вивченню Романської родини приватного права. Для неї характерний чіткий розподіл права на приватне і публічне, де приватне пра-

во розглядається як таке, що стосується тільки інтересів приватних, юридично рівних осіб, а публічне право слугує, насамперед, інтересам суспільства і держави в цілому. Приватне право, в свою чергу, розглядається як таке, що складається з 2 частин: цивільного права (регулює відносини між фізичними особами) і торговельного права (регулює відносини між підприємцями).

Ця система характерна для Бельгії, Нідерландів, Люксембурга, Італії, Іспанії, Гаїті, Аргентини, Колумбії, Венесуели, Канади, Єгипту, окремих штатів США (штат Луїзіана) і ряду інших країн.

Говорячи про традиції приватного права в окремих європейських країнах особливу увагу слід приділити вивченню також Центрально-європейській родині приватного права. Для неї характерне розмежування публічно-правових і приватноправових інтересів, дуалізм приватного права, а також існування кодифікованих актів, найважливішими з яких є Німецький цивільний кодекс 1896 р. і Німецький торговельний кодекс 1900 р., Австрійський цивільний кодекс 1811 р., Швейцарський цивільний кодекс 1907 р.

Разом з тим між ними існують досить істотні відмінності.

Насамперед, до них відносяться: значний обсяг публічно-правових елементів у регулюванні відносин між приватними особами; принципово інший підхід у визначенні структури цивільного права. На відміну від інституційної системи побудови цивільного права (зокрема, цивільних кодексів) центральноєвропейське цивільне право має основою так звану «пандектну систему», що є продуктом творчості середньовічних німецьких глосаторів (коментаторів римського права). Відповідно, наприклад, Німецький цивільний кодекс складається з 5 частин (книг): Загальна частина, Зобов'язальне право, Речове право, Сімейне право, Спадкове право.

Центральноєвропейська система цивільного права поширена в Німеччині, Австрії, Швейцарії, Угорщині, Словаччині, Словенії, Польщі, Чехії, Хорватії тощо. Помітний вплив спричинили її ідеї і на радянське цивільне право, про що йдеться далі.

Щодо Англосаксонської родини приватного права, то в основі цієї системи права лежить загальне право (результат діяльності королівських судів), право справедливості (склалося внаслідок дій суду канцлера) і статутне право (охоплює акти, що видаються парламентом).

Характерною є відсутність кодифікованих актів цивільного законодавства. Вони замінені законами з спеціальних питань і судовою практикою, що становить прецедентне право.

Прецедентне право становить систематизовані збірки рішень судів вищих інстанцій, застосування яких обов'язкове в аналогічних справах. Тому прецеденти є джерелами права.

Слід враховувати, що Англосаксонська система приватного права поширена в Великій Британії (крім Шотландії, де використовується романська система), більшості штатів США, в Австралії, Новій Зеландії і деяких інших країнах.

При визначенні правових систем приватного права у процесі їхнього історичного розвитку слід враховувати, що у XIX в. в ряді країн континентальної Європи була проведена кодифікація цивільного законодавства у формі прийняття єдиного узагальнюючого закону – цивільного кодексу. Такі закони будувалися на основі використання однієї з двох найбільш відомих і поширених систем цивільного права – інституційної або пандектній.

Інституційна система, що бере початок від системи «Інституцій» найбільшого римського юриста класичної епохи Гая, виходить з послідовного розподілу цивільного права на три основні розділи: правове становище суб'єктів («обличчя»); об'єкти права і відповідні їм майнові права («речі»); способи їх реалізації та захисту («позови»), що включали правила зобов'язально-правового і навіть процесуально-правового характеру. Вона розрахована на порівняно мало розвинену диференціацію. За цією системою побудований відомий Цивільний кодекс Франції 1804 (Кодекс Наполеона), фактично поклав початок романської системі цивільного права (сприйнятої з деякими змінами в Італії, Іспанії, Португалії та інших європейських країнах).

Більш ретельно розроблена пандектній система, створена в XVIII-XIX ст. німецькими правознавцями на базі проведеної ними всеохоплюючої (пандектній) систематизації джерел римського приватного права (насамперед Юстиніанових «Дигест»). Її основним досягненням і особливістю стало виділення Загальної частини, а також чітке відокремлення речових прав від зобов'язальних (вперше пішли в Саксонському цивільному укладенні 1863 р.) і поділ матеріальних і процесуальних норм. За такою системою побудовано Німецьке цивільне укладення 1896 р. Воно послужило базою для розвитку германської системи, з тими чи іншими модифікаціями використаної в Швейцарії, Австрії та ряді інших держав, а також у Росії.

Крім того, для континентального права характерно чіткий розподіл права на приватне і публічне. Незважаючи на безліч концепцій, що

пояснюють такий розподіл, можна з упевненістю сказати, що в основі його лежать різні інтереси, яким служить приватне і публічне право.

Тема 6. Догма цивілістики

1. Догматичний (формально-логічний) метод у цивілістичних дослідженнях.
2. Приватне право, цивільне право і цивільне законодавство: проблема співвідношення.
3. Структура, зміст і форми цивільного законодавства.
4. Практика застосування цивільно-правових норм.
5. Специфічні форми регулювання цивільних відносин.

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ:

«Догма цивільного права» – це частина цивілістики, що вивчає характер, особливості і зміст норм певної системи цивільного права; структуру, зміст і форми цивільного законодавства; тлумачить його; вивчає й аналізує практику застосування цивільно-правових норм із метою визначення їхньої ефективності. Предметом даного розділу цивілістики є, насамперед, чинне цивільне законодавство і практика його застосування.

Догматичний метод, який передбачає встановлення суті і призначення юридичних інститутів шляхом застосування спеціально-юридичних прийомів конструювання правових норм та їх тлумачення. Догматичний метод полягає в тлумаченні структури і змісту цивільно-правових норм з метою встановлення їхньої «букви» і «духу», взаємозв'язку між ними. При цьому предметом аналізу є норми права як такі. Догматичний метод органічно поєднаний з методами тлумачення (герменевтики) і формальної логіки. Коли тлумачення роз'яснило смисл наявних норм, а методом формальної логіки вилучено з них інші, приховані норми, виникає громіздка маса матеріалу, в якій важко розібратися, і тим більше запам'ятати. У зв'язку з цим догматичний метод покликаний спростити, впорядкувати і перетворити результат тлумачення і логічного розвитку норми. Іноді його ще іменують конкретно-правовим або формально-юридичним способом.

Юридична норма (*norma agendi*) становить вираз правової волі суб'єкта уповноваженими на це всім даними співтовариством або народом, тому вона називалася об'єктивним правом на відміну від інди-

відуального потенційного правомочності, або суб'єктивного права. Формування таких норм зводиться звичайно до декількох найбільш загальним історичним поняттям чи історико-логічним процедур.

Юридична норма може бути безпосередньо встановлена приписом джерела, що має правову силу – звичаю закону, судової практики; така норма, як правило, виразно й однозначно. Норма може бути встановлена шляхом тлумачення загальних або конкретних приписів джерела права, причому це тлумачення має підкорятися певним виробленим правилам. Отже:

- а) норма права може бути визначена в якості вихідного від держави і загальнообов'язкового правила поведінки, що нею охороняється, яке закріплює за учасниками суспільних відносин даного виду юридичні права і накладає на них юридичні обов'язки;
- б) правова норма є загальним правилом поведінки, тобто зразком, еталоном поведінки людей, їх колективів;
- в) правова норма – правило абстрактного, узагальненого характеру, первинний елемент права як системи;
- г) правова норма – державно-владне розпорядження;
- д) правова норма – явище широке, багатопланове і в той же час конкретне за змістом.

А в свою чергу, цивільно-правова норма – це правило поведінки приватних осіб у сфері цивільного обігу, встановлене їхньою угодою, корпоративним рішенням, актом законодавства або ґрунтується на природному праві.

При визначенні співвідношення приватного права, цивільного права і цивільного законодавства перш за все необхідно визначити вказані поняття.

Приватне право може бути визначено як сукупність юридичної доктрини, правил і норм, що стосуються визначення статусу і захисту інтересів окремих осіб, які не є фігурантами держави, не знаходяться у відносинах влади – підпорядкування стосовно одне одного, рівноправно і вільно, на підґрунті диспозитивного методу правового регулювання, встановлюють для себе права і обов'язки у відносинах, що виникають з їх ініціативи. Оскільки приватне право, так само як і право публічне (котре доповнює і певною мірою «врівноважує» приватне право, як регулятор суспільних відносин), є наднаціональною системою права, здається некоректним вести мову про «приватне право України», «приватне право Франції», «приватне право

Німеччини» тощо. Натомість, має йтися про «традицію приватного права в Україні», «традицію приватного права у Франції», «традицію приватного права у Німеччині», і відповідно про галузі національного права: «цивільне право України», «цивільне право Франції», «цивільне право Німеччини» тощо.

Отже цивільне право, розглядуване під таким кутом зору, є проявом приватного права на рівні національних правових систем, виступаючи тут як галузь національного права (цивільне право у об'єктивному сенсі, позитивне цивільне право).

Варто зазначити, що об'єктивне та суб'єктивне право є тісно пов'язаними, але не тотожними категоріями, котрі, до того ж, перебувають у різних площинах. Об'єктивне (цивільне) право знаходиться у одній площині з правом приватним, цивільним законодавством та іншими правовими категоріями, які стосуються абстрактного суб'єкта відносин, передбачаючи і закріплюючи існування для останнього потенційних прав та обов'язків. Натомість, суб'єктивне (цивільне) право належить конкретному суб'єкту – учаснику цивільних відносин, які знаходять у сфері правового регулювання. Перебуваючи у діалектичній єдності, вони, разом із тим, не можуть бути однаковими за сутністю, призначенням, змістом тощо. У такому контексті виправданим є розуміння цивільного права України як сукупності концепції, ідей та правових норм, що визначають правовий статус приватної особи, підстави придбання та порядок реалізації такою особою цивільних прав та обов'язків, а також засади захисту її прав та інтересів. Визначаючи співвідношення між поняттями цивільного права та цивільного законодавства, можна, як здається, виходити із загального методологічного посилення, згідно якому законодавство взаємодіє з правом за принципом єдності форми і змісту. Законодавство є зовнішньою формою вираження права. У свою чергу, право впливає на характер і зміст законодавства.

Разом із тим, варто зробити застереження стосовно того, що, попри ту обставину, що цивільне право може розглядатися як зміст цивільного законодавства, а останнє як форма вираження цивільного права, однак таке визначення співвідношення між цивільним правом і цивільним законодавством потребує уточнення. Адже при такому підході ці поняття виглядають, практично, як рівнозначні, хоча й перебувають в різних площинах. Але ж поняття «цивільне законодавство» не охоплює повністю поняття «цивільне право», позаяк остан-

не включає до себе не лише правові норми, але також і доктрину цивільного права, ідеї та інші досягнення цивілістичної думки, котрі набувають практичного значення при укладенні договорів, не передбачених нормами цивільного законодавства, застосуванні аналогії (особливо, аналогії права), при тлумаченні судами норм цивільного законодавства тощо. Тому слід взяти до уваги, що, хоча цивільне право й складає зміст цивільного законодавства, але останнє є сукупністю форм вираження лише нормативної частини цивільного права.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що хоча категорії «приватне право», «цивільне право» та «цивільне законодавство» мають низку спільних рис, однак між ними існує низка суттєвих відмінностей.

По-перше, приватне право, фактично, є науковою абстракцією – терміно-поняттям, котре слугує для позначення тієї частини феномену права, яка стосується визначення правового статусу приватної особи. Приватне право слугує методологічною основою визначення сутності та змісту цивільного права та цивільного законодавства, котрі створюються і функціонують на рівні національних правових систем.

По-друге, коли цивільне право являє собою сукупність концепції, правових ідей, юридичних норм, якими визначається статус приватної особи, підстави виникнення у неї цивільних прав та обов'язків, їх реалізації та захисту, то цивільне законодавство України – це система правових форм, у яких виражаються норми, що регулюють цивільні відносини.

Розглядаючи структуру, зміст і форми цивільного законодавства, слід зазначити, що термін «цивільне законодавство» слугує для позначення сукупності усіх формально закріплених норм і правил, що регулюють цивільні відносини, а не лише актів цивільного законодавства.

Основу усього цивільного законодавства України (так само як і інших галузей національного права) становить Конституція України.

На основі її норм, котрі стосовно цивільного права є закріпленням на конституційному рівні положень природного права, формуються і застосовуються (а стосовно звичаїв – тільки застосовуються, бо вони сформувалися раніше прийняття Конституції) різноманітні форми цивільного законодавства. ЦК України розрізняє: основу цивільного законодавства України (Конституція України) і акти власне цивільного законодавства, як такого. Варто зазначити, що Конститу-

ція України не є актом цивільного законодавства у прямому значенні цього поняття, оскільки, як Основний Закон держави, вона становить основу усього законодавства України і містить норми різного галузевого характеру, визначаючи основи не лише цивільного, але й адміністративного, кримінального, процесуального тощо законодавства. Разом із тим, окремі її положення є нормами цивільного права, котрі регулюють цивільні відносини, а також можуть безпосередньо застосовуватися судами для захисту цивільних прав та інтересів (зокрема, ст.ст. 13, 14, 21, 23, 24, 27, 28, 41 та ін.), як передбачених, так і непередбачених у ЦК України (постанова Пленуму Верховного Суду України «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 1 листопада 1996 року). Зокрема, Конституція України містить низку норм цивільно-правового характеру, які визначають принципи положення регулювання відносин власності (ст.ст. 13, 14, 41), регулювання особистих немайнових відносин (ст. ст. 21, 23, 24, 27, 28) та ін.

Відповідно до ст. 8 Конституції України, усі інші закони України, акти Президента України, акти Кабінету Міністрів України та інших органів виконавчої влади мають прийматися на основі Конституції України і відповідати її положенням.

Акти цивільного законодавства поділяються на: основний акт – ЦК України; інші закони України, які видаються відповідно до Конституції України та ЦК України; акти Президента України, які він видає на основі та на виконання Конституції і законів України; постанови Кабінету Міністрів, що мають загально-нормативний характер і регулюють цивільні відносини.

Значення такого поділу полягає в тому, що інші акти законодавства не можуть суперечити Кодексу, а при змінах і доповненнях мають узгоджуватися з ним. Але якщо акти Президента, видані у випадках, встановлених Конституцією України, та постанови Кабінету Міністрів у галузі цивільного права у кожному разі є актами цивільного законодавства, то інші органи державної влади можуть видавати нормативно-правові акти, що регулюють цивільні відносини, лише у випадках і в межах, встановлених законом. Закони, що є актами цивільного законодавства, у залежності від їх значення поділяються на засадничі закони (Конституція України та ЦК України) і звичайні закони. Зasadничі закони встановлюють найбільш важливі положення, що стосуються засад цивільно-правового регулювання.

Звичайні закони приймаються на базі засадничого і на його розвиток. Вони, як правило, регулюють окремі питання, відіграють службову роль, строк їх існування менш тривалий.

Слід зазначити, що зміст поняття «цивільне законодавство» не обмежується і не може обмежуватися лише актами цивільного законодавства, а охоплює також інші види норм і загальнообов'язкових правил у цій галузі. Таким чином, цивільне законодавство являє собою усю сукупність формально закріплених норм, які регулюють цивільні відносини. Іншими словами, воно є сукупністю форм вираження нормативної частини цивільного права у об'єктивному сенсі останнього.

При розгляді питання про практику застосування цивільно-правових норм, слід вказати, що з одного боку судово практика не закріплена в якості джерела цивільного права в позитивному законодавстві, тому традиційний на сьогодні підхід в науці не розглядає її в якості джерела цивільного права України. Разом з тим, згідно зі ст. 360-7 ЦПК України, ст. 244-2 КАС України, ст. 111-28 ГПК України, рішення Верховного Суду України, прийняте за наслідками розгляду заяви про перегляд судового рішення з мотивів неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права у подібних правовідносинах, є обов'язковим для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить зазначену норму права, та для всіх судів України. Суди зобов'язані привести свою судову практику у відповідність із рішенням Верховного Суду України.

При розгляді цього питання необхідно звернути увагу на те, що слід розрізняти судовий прецедент як елемент судової практики, тобто рішення суду за конкретною справою, яке може прийматися за взірець при рішенні аналогічних справ і судову практику як результат багаторазового, уніфікованого застосування судами закону при вирішенні певної категорії справ.

Говорячи про специфічні форми регулювання цивільних відносин перш за все слід згадати, що на сьогодні є дискусійним питання щодо оцінки договору як форми цивільного законодавства. Тут має враховуватися та обставина, що ЦК України розрізняє укладення договорів, взагалі не передбачених актами цивільного законодавства, і договорів, які передбачені такими актами. Що стосується договорів, взагалі не передбачених актами цивільного законодавства, то тут

важливим є те, що допускається вчинення будь-якого договору, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства. При цьому не має значення, чи згадується взагалі такий договір у законодавстві, чи ні: головне, щоб його положення відповідали засадам цивільного законодавства, зокрема, тим, що вказані у ст. 3 ЦК України.

Отже, якщо договір не згадується у актах цивільного законодавства взагалі, то особи мають право врегулювати свої відносини на власний розсуд. У таких випадках має місце подолання прогалин у законодавстві, і договір виступає як форма (джерело) цивільного права. Наприклад, норми права можуть встановлюватися корпоративним договором, яким визначаються правила поведінки членів відповідної корпорації, а також осіб, котрі вступають з цією корпорацією у цивільні відносини.

Якщо договір згадується у актах законодавства, але регламентований ними недостатньо детально, то сторони можуть врегулювати ті свої відносини, які не врегульовані цими актами. Фактично тут також має місце подолання прогалин у законодавстві, а звідси випливає висновок про те, що окремі умови такого договору можуть створювати норми цивільного права.

Звичай як форма цивільного права (цивільного законодавства) визнається у більшості правових систем, і насамперед, систем приватного права. Разом з тим, якщо ЦК УРСР 1963 р. містив лише згадку про деякі види звичаїв: «правила соціалістичного співжиття», «моральні принципи суспільства, яке будує комунізм» (ст. 5), то чинний ЦК України дає поняття звичаю, визначаючи його як правило поведінки, котре не встановлене актами цивільного законодавства (хоча і може бути зафіксоване у відповідному документі), але є усталеним у певній сфері цивільних відносин.

У залежності від характеру правового звичаю можна виокремити декілька його видів: міжнародні звичаї; звичаї внутрішньодержавні; звичаї, що ґрунтуються на звичасвому праві; судовий звичай; звичаї ділового обігу (обороту) та ін. Деякі зі звичаїв фіксуються у відповідному документі (наприклад, звичаї розподілу загальної аварії кодифіковані у Йорк-Антверпенських правилах, а також закріплені у Кодексі торгового мореплавства України; деякі судові звичаї були зафіксовані у постановках Пленуму Верховного Суду України тощо). Але інші звичаї у документах не фіксуються, а мають характер правових аксіом, що звичайно приймаються до уваги учасниками ци-

вільних відносин. Звичай можуть мати характер конкретного правила. Але вони можуть також бути окреслені у самому загальному вигляді. Наприклад, правило, встановлене ч. 4. ст. 13 ЦК України, передбачає, що при здійсненні цивільних прав особа повинна додержуватися «моральних засад суспільства».

Очевидно, що «моральні засади суспільства» є категорією звичаєвого права, якій надана обов'язкова сила нормою закону (ЦК України). Разом із тим, ця категорія вимагає додаткового тлумачення, а отже потребує з'ясування сукупності конкретних звичаїв, що визначають моральні засади суспільства (положення релігії, яка домінує у даному суспільстві; гуманітарні цінності, прийняті у ньому, тощо).

Специфічною формою цивільного законодавства є міжнародний договір – угода двох або кількох держав, що містить норми права про встановлення, зміну або припинення прав і обов'язків у відносинах між ними.

Міжнародні договори є частиною національного законодавства. Порядок набрання ними чинності встановлено ст. 20 Закону України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 року. З її змісту випливає, що до числа міжнародних договорів, положення яких мають застосовуватися в Україні, належать: договори, ратифіковані Верховною Радою України; договори, затвердження, прийняття або приєднання до яких здійснене на основі рішень Верховної Ради України або Президента України; договори, які набрали чинності з моменту підписання їх Президентом України. Міжнародні договори, чинні в Україні, мають пріоритет перед національним законодавством. Таке правило відображає загальну тенденцію до гармонізації міжнародних угод та національного законодавства з формуванням у перспективі уніфікованих норм у галузі цивільного права.

Тема 7. Порівняльна цивілістика

1. Порівняльне право і порівняльне правознавство.
2. Предмет порівняльного права (правознавства).
3. Метод, принципи і функції порівняльного правознавства.
4. Порівняльно-правовий метод у цивілістичних дослідженнях.
5. Диференціація форм цивільного законодавства і практики їхнього застосування в деяких європейських державах.

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ:

При розгляді першого питання теми слід вказати, що терміни «порівняльне право» і «порівняльне правознавство» можна використовувати як рівнозначні, оскільки перший з них традиційно використовується у західній юридичній літературі, а другий, – більшого поширення набув у «східній», соціалістичній та постсоціалістичній літературі. Щодо змісту порівняльного права (порівняльного правознавства) також немає єдиної позиції. Тут можна виокремити три точки зору:

1. Порівняльне правознавство ототожнюється з порівняльним методом (Е. Патерсон, Р. Давид);
2. Порівняльне правознавство розглядається як відносно самостійна галузь знань, як самостійна наукова і навчальна дисципліна (Салей, Рабель, Райнштайн, Хол).
3. Компромісна точка зору, згідно якій порівняльне правознавство розглядається і як наукова дисципліна, і як метод. Якщо йдеться про питання, «високого рівня абстракції» (наприклад, порівняльно-правовий аналіз правових систем, групування правових систем у єдині правові родини) – то це «галузь наукових знань», самостійна юридична дисципліна. Якщо ж порівняння «прикладного характеру», то це лише «особлива сфера наукових досліджень, що припускає широке застосування порівняльного методу» (М. Вінтертон, М. Богдан).

Оцінюючи сутність та значення порівняльного права (правознавства) на сучасному етапі, можна сказати, що воно є цілком сформованою, відносно самостійною юридичною наукою і навчальною дисципліною, яка має свій власний предмет, метод і сферу застосування, а також окреме місце у системі юридичних знань і юридичної освіти.

У порівняльного права (правознавства) є властиві лише йому риси:

- 1) «порівняння», що є дією, за допомогою якої ми встановлюємо подібність або відмінності в предметах і явищах дійсності. Воно є тією основою, на якій і будується весь порівняльно-правовий аналіз;
- 2) комплексний характер. Це знаходить відображення в тому, що порівняльне право (правознавство), не зводиться тільки до порівняння суто правових норм, галузей та інститутів, котрі належать до різних правових систем, а охоплює собою серед-

овище, що їх оточує (історичне, національне, культурне тощо). Неможливо глибоко і всебічно пізнати порівнювані правові норми, галузі чи інститути, що виникли і розвилися в різних історичних, національних, культурних, політичних і ідеологічних умовах, без глибокого розуміння й врахування особливостей середовища, що їх оточувало і оточує;

- 3) носить не внутрішньодержавний, а міжнаціональний характер, зорієнтоване на вивчення не стільки проблем усередині кожної національної системи права, скільки на аналіз міжнаціональних проблем, що лежать у площині порівняльного аналізу різних систем права.

З врахуванням сказаного порівняльне право (порівняльне правознавство, компаративістика) може бути визначене як галузь юридичної науки, що, використовуючи порівняльний метод, досліджує різні правові системи, взяті у тому чи іншому аспекті, з метою теоретичного аналізу подібностей та відмінностей між ними і визначення на цій основі характеру, тенденцій і перспектив їхнього розвитку.

В залежності від мети, напрямків та предмету дослідження визначається структура компаративістики.

- 1) З врахуванням того, що предметом порівняння можуть бути правові системи у процесі їхнього історичного розвитку або взяті у статистиці, варто розрізняти «вертикальне» та «горизонтальне» порівняльне правознавство або ж історичну та догматичну компаративістику.
- 2) Враховуючи методологію, мету та завдання дослідження, можна виокремити «загальну» (загальнотеоретичну) та спеціальну галузеву компаративістику. Остання, у свою чергу, поділяється на порівняльну цивілістику, порівняльну адміністративістику тощо.
- 3) В залежності від сфери права може йтися про «порівняльне правознавство (компаративістику) у сфері приватного права» та «порівняльне правознавство (компаративістику) у сфері публічного права». Предмет компаративістики може бути диференційованим і залежить від мети дослідження, галузі права, інституту чи інших елементів правових систем, що порівнюються.

Крім того, на визначення предмету компаративістики впливає «вертикальний» (історичний) чи «горизонтальний» (сучасні правові системи) напрямки дослідження. У першому випадку предметом є

еволюція правових систем, у другому – порівняння на певному статичному рівні.

В одних випадках, ототожнюючи предмет порівняльного правознавства з його метою, як предмет називається з'ясування загальних рис розвитку права. В інших випадках під предметом порівняльного правознавства мається на увазі процес виявлення й аналізу загальних принципів, закладених у різних системах права. Іноді предмет порівняльного правознавства розглядається в розгорнутому виді і формулюється як: а) порівняльний аналіз різних правових систем з метою виявлення їхніх подібних рис і розходжень; б) оперування цими подібними рисами і розходженнями з метою групування правових систем у правові родини, виявлення загальних основ різних правових систем тощо; в) рішення методологічних проблем, що виникають у зв'язку зі зміною закордонного права і його порівняльного вивчення в зіставленні з національним правом.

Деякі компаративісти виходять з того, що предмет порівняльного правознавства як наукового напрямку «правових досліджень у цілому» містить у собі: методологічні проблеми порівняльно-правового дослідження (при цьому значне місце займає теорія порівняльно-правового методу); порівняльне вивчення основних правових систем сучасності; узагальнення і систематизацію результатів конкретних порівняльно-правових досліджень; розробку конкретних методичних правил і процедур порівняльно-правових досліджень; дослідження історико-порівняльних правових проблем тощо. До предмета порівняльного правознавства відносять також рецепцію іноземного права (А. Саїдов) і спеціалізоване вивчення закордонного (іноземного) права (В. Туманов).

Методом компаративістики є порівняльний аналіз, тобто співставлення правових феноменів з метою встановлення подібностей та відмінностей між ними. Порівняльно-правовий метод це сукупність прийомів виявлення загальних та специфічних закономірностей виникнення, розвитку, функціонування правових систем (їх елементів) шляхом їх порівняння, під яким мається на увазі пізнавальна операція, що дає змогу на підставі фіксованої ознаки встановити подібність або відмінність об'єктів шляхом парного співставлення. Відповідно методологією порівняльного правознавства називають належним чином впорядковану систему, яка складається з порівняльно-правового та інших методів наукового дослідження та методики проведення порівняльного аналізу (Л. Луць).

Найбільш повно порівняльно-правовий метод, як і кожен інший, проявляється у принципах, властивих для компаративістики.

Під принципами, як такими, розуміють основні засади, що є основою виникнення, становлення, і розвитку різних явищ, соціальних, політичних та інших систем, інститутів та інституцій. Стосовно до порівняльного правознавства принципи виступають як основні ідеї і положення, що пронизують собою всю порівняльно-правову матерію. У залежності від того, які сторони й аспекти порівняльного правознавства беруться для розгляду, у ньому можна виділяти групи принципів, що стосуються процесів становлення і розвитку порівняльного правознавства, його внутрішньої побудови, функціонування, а також самого процесу порівняння як основи виникнення порівняльного правознавства.

В основі процесу порівняння як фундаменту, на якому виникає і розвивається компаративістика лежать:

- 1) Принцип порівняльності явищ, інститутів та інституцій;
- 2) Принцип відповідності один одному різних рівнів, форм і видів елементів порівнюваних систем; принцип врахування історичних, національних, економічних, соціально-політичних та інших умов, в яких виникають і розвиваються порівнювані правові системи; принцип встановлення не тільки загальних рис і ознак порівнюваних правових систем, але й їхніх особливостей, а також специфічних ознак, властивих окремим системам; принцип порівнювання правової матерії не тільки в статичі, але й у динаміці тощо.

Головні вимоги до порівняльно-правового методу визначають наступні принципи:

- 1) Принцип порівняльності явищ, інститутів та інституцій. Суть його у тому, що у процесі порівняльно-правових досліджень має враховуватися наявність у об'єктів аналізу загальних рис, приналежність до тому самому роду чи виду, наявність у них подібних структур, функцій, загальної сфери застосування тощо.
- 2) Принцип відповідності один одному різних рівнів, форм і видів елементів порівнюваних систем. Суть його зводиться до того, що порівнянню підлягають лише однопорядкові явища, інститути та інституції, узяті в їхніх відповідних формах і розглянуті на відповідних рівнях. Важко передбачити результати,

якби порівнювалися, наприклад, норми з інститутами чи галузі права з правовими доктринами, правосвідомістю тощо.

Для дотримання цього принципу застосовується виділення в процесі проведення порівняльно-правових досліджень макрорівня і мікро рівня.

При проведенні порівняльних досліджень на макрорівні акцент робиться на дослідженні методів поведінки з правовим матеріалом, процедурах вирішення спорів чи ролі окремих елементів права. На макрорівні порівнюють законодавчу техніку, стиль кодифікації, способи тлумачення різних законодавчих актів, а також обговорюють правову роль прецедентів, значення методології для розвитку права, методу підготовки судових рішень. Порівняння на мікро рівні має об'єктом не загальні проблеми, а спеціальні інститути чи проблеми, тобто правила, що використовуються для рішення повсякденних конкретних проблем і конфліктів інтересів (К. Цвайгерт, Х. Кетц). Отже, коли на макрорівні в основному вирішуються загальнотеоретичні проблеми, то на мікро рівні – як правило, прикладні, практичні питання. Поряд з виокремленням згаданих макрорівнів і мікро рівнів іноді використовують поняття «середнього рівня», яке з'явилося в науковому обігу після того, як політологи дійшли висновку, що багато які теоретично і практично важливі питання неможливо успішно вирішувати ні на глобальному (макро) рівні, ні на емпіричному (мікро) рівні. Глибокий і всебічний їхній розгляд є можливим лише на третьому – середньому рівні. Поняття середнього рівня при перенесенні з політичної на правову систему означає, що на середньому рівні досліджуються в основному «комплексні» проблеми, що стосуються різних правових інститутів у цілому.

Говорячи про порівняльно-правовий метод у цивілістичних дослідженнях, слід зазначити, що наука цивільного права розробляє самі методи побудови наших теорій, тобто стандарти проведення цивілістичних досліджень. Цивілістична методологія ґрунтується на загальних вимогах, які ставляться до наукового дослідження, з притаманними науковому пізнанню природою, структурою та особливостями.

Наукове пізнання або дослідження дає можливість набувати істинних знань про найважливіші аспекти досліджуваних об'єктів, явищ і процесів, а також про істотні ознаки, риси, зв'язки та відносини предметів і явищ дійсності. Його результати виступають, як правило, у вигляді системи понять, категорій, законів або теорій.

Сучасній цивілістиці притаманне широке застосування порівняльно-правових досліджень. Нерозумно ігнорувати досвід особливо тих країн, де є довголітня практика ринкової економіки та її правової регламентації. Разом з тим, з використанням цього досвіду необхідно враховувати наші особливості, що визначаються як рівнем розвитку економіки, так і національними традиціями. Вітчизняне цивільне право, яке формувалося протягом багатьох століть, уже давно перетворилось із конгломерату різномірних норм в їх систему зі своїми принципами і закономірностями, базовими поняттями і термінологією. Правові інститути і поняття, якщо вони взяті з іншої системи цивільного права (компанія, агентський договір, забезпечувальний інтерес тощо), або приживаються в нашому цивілістичному фунті у викривленому вигляді, або не приживаються взагалі.

Завданням порівняльної цивілістики є вивчення різних систем приватного права як елементів відповідної культури, а також національних систем цивільного права і цивілістичних інститутів, взятих в їх розвитку. При цьому предметом вивчення є не тільки догма права, але і конкретно-історичні умови, в яких виникають, розвиваються і існують ці системи.

Мета порівняльно-правового аналізу може бути визначена як пошук спільного (універсального) і особливого у різних правових системах, виявлення закономірностей розвитку приватного права в цілому для визначення напрямів і тенденцій розвитку національних систем цивільного права.

Порівняльна цивілістика дає можливість уникнути повторення помилок в правовому регулюванні, створює підґрунтя для запозичення досвіду законотворчості і, водночас, запобігти невиправданого копіювання інститутів і рішень, неприйнятних для національної системи цивільного права, таких що не враховують правову традицію і особливості цивілізаційного розвитку країни.

Предметом цивілістичного порівняння можуть бути також правові системи у процесі їхнього історичного розвитку або взяті у статистиці на певному етапі їхнього розвитку, коли вони співіснують одночасно.

З врахуванням цієї обставини необхідно розрізняти «вертикальне» та «горизонтальне» порівняння у галузі цивілістики, а відтак, ґрунтуючись на такому посиленні, виокремлювати «вертикальний» (історичний) чи «горизонтальний» (сучасні системи приватного права) напрями порівняльного дослідження. У першому випадку пред-

метом дослідження є еволюція систем приватного права, у другому – їхнє порівняння на певному статичному рівні.

Крім того, керуючись принциповими положеннями щодо необхідності розрізнення в межах єдиного поняття права як суспільного феномену відносин публічно-правових та приватноправових, доцільно виокремлювати «дихотомічне порівняння з погляду цивілістики», метою якого є аналіз правових понять, категорій, інститутів тощо з точки зору права приватного та публічного. Оскільки, як правило, йдеться про категорії, властиві, насамперед, цивілістиці, котрі Разом із тим використовуються і в галузях публічно-правового спрямування (правочин, представництво, договір, збитки, речові права тощо), то виправданим здається вести мову не про «порівняльно-правові» дослідження взагалі, а саме про «порівняльно-цивілістичні» дослідження.

Таким чином, порівняльна цивілістика може бути визначена як частина науки цивільного права, що вивчає за допомогою методу порівняльного аналізу системи приватного (цивільного) права, а також правову систему у цілому, національні галузі законодавства, окремі поняття, категорії, інститути, норми тощо, насамперед, з погляду оцінки наявності та значення в останніх цивільно-правового змісту.

При розгляді питання щодо диференціації форм цивільного законодавства і практики їхнього застосування в деяких європейських державах, слід звернути увагу на той факт, що класифікація правових систем є однією з найбільш складних проблем компаративістики, що не втрачає актуальності протягом тривалого часу. Це пояснюється тим, що вона має не лише теоретичний, а й практичний інтерес, оскільки від її вирішення залежить в кінцевому підсумку не лише визначення державою свого місця у світовому правовому просторі, але й вибір орієнтирів для вдосконалення власної правової системи, відповідного законодавства і практики його застосування.

Наприклад, після розпаду Союзу РСР колишні союзні республіки (у тому числі – Україна) опинились наодинці не лише з проблемою оновлення правової доктрини, але й мусили обрати концепції законотворчості, у першу чергу – у галузях, що мають забезпечувати проведення реформ у державі – цивільному та адміністративному, як таких, що визначають статус особи, її взаємини з іншими приватними особами та державою, а також опосередковують «горизонтальні» та «вертикальні» відносини торгового обігу. Внаслідок дефіциту

часу, необхідності вирішення складних, багато аспектних завдань почалося «обвальне», запозичення ідей із законодавчих актів економічно розвинених країн – з Німецького цивільного кодексу, французького законодавства, англійського і американського права, що призвело, зокрема, до таких невдалих рішень як запровадження сумнозвісних «трастів», котрі органічно властиві англо-американській правовій системі, але недостатньо забезпечують права вкладників у континентальних правових системах. Таким чином, без врахування відповідної традиції права, місця у ній національної правової системи є неможливим і подальший ефективний його розвиток.

Слід враховувати поділ загальноєвропейської цивілізації на «Східну» та «Західну» гілки (локальні) цивілізації, основою якого є розмежування двох типів історичного, соціального і культурного розвитку. При цьому треба уточнити, що, коли йдеться про «Захід» та «Схід» Європи, то мається на увазі поділ не за географічними критеріями, а провадиться умовне розділення її на частини з врахуванням відмінностей у світоглядних засадах буття, особливостей культури, організації суспільства – загалом з врахуванням усього того, що складає у сукупності поняття «цивілізація». Отже, в основі поділу цивілізацій знов-таки маємо відмінності світогляду.

Тема 8. Проблеми правової адаптації цивільного права України до сучасного концепту приватного права Європи

1. Інтеграційні процеси, інтеграційне (інтегроване) право та завдання вітчизняної цивілістики.
2. Загальні тенденції розвитку приватного права в умовах інтеграції.
3. Модернізація концепту приватного права у вітчизняній цивілістиці: постановка проблеми.
4. Адаптація українського законодавства до європейських стандартів.
5. Принципи DCFR (Draft Common Frame of Reference) як методологічна основа вдосконалення національного цивільного законодавства.
6. Проблеми вдосконалення вітчизняної цивілістичної доктрини в умовах інтеграційних процесів.

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ:

При визначенні інтеграційних процесів, інтеграційне (інтегроване) право та завдання вітчизняної цивілістики слід враховувати, що правову інтеграцію можна визначити як процес формування нової, загальносвітової системи норм, які організовують і забезпечують глобальне міждержавна взаємодія і взаємопроникнення в різних сферах життя сучасного суспільства і держави. Характер правової інтеграції визначається, з одного боку, участю держав в справах світової спільноти, а з іншого – ступенем сприйняття країнами тих чи інших аспектів права інших держав. «Інтеграційним регулюванням» як робочу модель можна було б іменувати правотворчу та правозастосовчу діяльність з урахуванням інтеграційних цілей. Разом із цим потрібно виокремити умови, за яких можна говорити про правову інтеграцію. Насамперед, це наявність інтеграційного утворення. У свою чергу, ознакою інтеграційного утворення має бути наявність у нього органів, що діють на основі міждержавної угоди та набувають наднаціонального характеру, тобто коли суверенні держави-члени передають цьому утворенню певні функції разом із тією частиною компетенції, яка їх забезпечує.

Слід зазначити, що інтеграційне право – явище, генеза та розвиток якого відбувалося та відбувається всередині певних систем. Як правове явище, воно виникло та формувалося в різні часи на різних рівнях правового регулювання, у різних правових системах.

Інтегративність національної правової системи – це також спроможність повністю замінювати найбільш здатні до сполучності частини законодавства на запропоновані уніфікуючі нормативно-правові моделі. Для країни, що не є членом інтеграційного угруповання, інтегративність національної правової системи – це, крім зазначеного, здатність добровільно рецептувати не тільки моделі нових нормативних актів, а й частини вже сформованого права інтеграційного об'єднання. Для України відносно ЄС – це правове надбання (*acquis*) ЄС, тобто акти, норми та принципи права ЄС, уже розроблені, прийняті й тим самим призначені для «транспонування» на рівень держав – членів ЄС.

Говорячи про загальні тенденції розвитку приватного права у умовах інтеграції слід враховувати, що вдосконалення правового регулювання норм чинного цивільного законодавства України неможливе без визначення механізму реалізації прав та свобод учас-

ників відповідних правовідносин в зазначеній площині. Сьогодні європейські інтеграційні процеси відбуваються в нашій державі на всіх рівнях, в тому числі й в законодавчій сфері, а тому уніфікація правил поведінки, встановлених і санкціонованих державою, має відбуватись, перш за все, після поглибленого вивчення, аналізу та усвідомлення принципів, понять та модельних правил європейського приватного права (далі – DCFR). DCFR є Проектом загальної відповідникової схеми, що включає принципи, поняття та модельні норми європейського приватного права.

Гармонізація приватного права сприяє інтеграції економіки і взаємодії між людьми. DCFR як модельний закон покликаний підштовхнути до модернізації цивільного законодавства окремих держав. Незалежно від того, чи є держава учасником Європейського союзу, і беручи до уваги відому спільність принципів і моделей, при вдосконаленні національних законів DCFR повинен привести до більш широкої гармонізації приватного права, яка, в свою чергу, сприяє більш успішній взаємодії між юридичними особами та громадянами як в комерційній, так і в інших сферах.

Окрему увагу слід приділити модернізації концепту приватного права у вітчизняній цивілістиці. Так, імплементація Угоди між Україною та ЄС припускає не лише механічне (чи технічне) приведення положень національного законодавства у відповідність з вимогами Угоди, але й врахування того підґрунтя, на якому сформувався і розвивається європейський концепт приватного права, без чого прагнення євроінтеграції втрачає перспективу. Це зумовлює необхідність обрання відповідного методологічного підходу.

Після підписання договору про асоціацію з ЄС Україна вкотре отримала шанс підтвердити свою приналежність до Європи, визнання та прийняття європейських цінностей, інституцій та концептів, одним з найважливіших поміж яких є приватне право.

Важливим чинником розвитку розуміння концепту приватного права у Європі у контексті євроінтеграції стало формування «Європейського права», котре, на нашу думку, слід розглядати не як сукупність юридичних норм, створюваних у зв'язку з утворенням Європейських Співтовариств і Європейського Союзу, але, як систему визначальних гуманітарних цінностей, що ґрунтуються на правосвідомості учасників відносин у приватній сфері і забезпечуються, передусім, нею.

У зв'язку з цим доцільно відійти і від суто позитивістського підходу, і від природно-правової теорії, у яких відсутня фундаментальна об'єднувальна моральна ідея, гуманного світогляду (ідеології). Сучасні реалії потребують відповідної зміни юридичних пріоритетів і цінностей, а разом із тим, і правосвідомості, якій надається духовно-культурне значення. Правосвідомість є творчим і відносно самостійним феноменом юридичної сфери суспільства, котра без нього існувати не може. Переосмислення позитивістського сприйняття правосвідомості з погляду його об'єктивного включення у духовно-культурологічний контекст припускає активне використання таких понять, як юридичний дух, правова духовність, правова рефлексія, сенс правосвідомості, правовий менталітет, абстрактна правосвідомість, юридична підсвідомість та ін. При цьому важлива роль у формуванні і розвитку «духовно-культурної» правосвідомості належить принципам та аксіомам, що виражають найважливіші засади і властивості цього типу правосвідомості, що прагне відповідати вимогам духовності, творити у цьому напрямку правову культуру особи (особистості), у цілому правове життя суспільства. Принципи та аксіоми виражають природу правосвідомості, показують його здатність бути організуючою основою.

Окремо слід зупинитися на дослідженні питань адаптації українського законодавства до європейських стандартів. У зв'язку з чим ознайомлення з тенденцією використання відповідної термінології дає підстави для висновку, що у практиці вітчизняної нормотворчості найчастіше йдеться про «адаптацію законодавства України до законодавства ЄС». Достатньо згадати, хоча б, Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18 березня 2004 р. № 1629, Постанови Кабінету Міністрів України від 12 червня 1998 р. № 852 «Про запровадження механізму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу», від 16 серпня 1999 р. № 1496 «Про Концепцію адаптації законодавства України до законодавства ЄС», від 15 жовтня 2004 р. № 1365 «Деякі питання адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» та ін. Так, аналізуючи інституційний механізм адаптації законодавства України до законодавства ЄС, Директор Державного департаменту з питань адаптації законодавства Міністерства юстиції України О.В. Зеркаль виходить з положень Закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європей-

ського Союзу» від 18 березня 2004 р. № 1629», згідно яким адаптація законодавства України до законодавства ЄС – це процес приведення законів України та інших нормативно-правових актів у відповідність з *acquis communautaire*. Принагідно уточнюється, що «адаптація законодавства це не тільки вдосконалення існуючого законодавства, а й розробка проектів нормативно-правових актів з урахуванням *acquis communautaire*».

Окремо слід зупинитися на дослідженні питань щодо принципів DCFR (Draft Common Frame of Reference) як методологічна основа вдосконалення національного цивільного законодавства. Так, характерним є те, що DCFR розглядається не як проект акту законодавства, а як дослідження порівняльно-правового характеру, що має надати ідеям європейського приватного права нове підґрунтя, підвищити взаєморозуміння шляхом визначення базових та пріоритетних принципів останнього. При цьому «базовими» вважаються такі принципи, що мають забезпечити досягнення найбільш загальних цілей DCFR (принципи свободи, безпеки, справедливості та ефективності, договірної лояльності, співробітництва тощо), а до «пріоритетних принципів» віднесені захист прав людини, підтримка солідарності й соціальної відповідальності, збереження культурної та мовної різноманітності, захист і поліпшення добробуту, розвиток внутрішнього ринку. При цьому до числа найбільш пріоритетних належить принцип захисту прав людини, якому присвячується ст. I-1:102(2) DCFR. Згідно з названим принципом модельні норми мають тлумачитися у контексті застосування будь-яких засобів, котрі гарантують права та фундаментальні свободи людини. Цей пріоритетний принцип відображений також у змісті окремих модельних норм, особливо у нормах про заборону дискримінації, про недовірну відповідальність та ін. Знаковим також є надання пріоритетності принципу підтримки солідарності й соціальної відповідальності, котрий пов'язують із розширювальним тлумаченням принципів лояльності та безпеки договору. Практично важливим є принцип збереження культурної та мовної різноманітності, яким визнається, що збереження культурного та мовного розмаїття є умовою існування ЄС. Разом із тим, береться до уваги те, що там, де людське життя має не тільки культурний, але й суто функціональний зміст, цей принцип може конфліктувати з принципами солідарності, захисту й поліпшення добробуту, а також розвитку внутрішнього ринку. Вирішення проблеми вбачають

у компромісі, спрямованому на уникнення (поряд із збереженням національної самобутності) надмірної різноманітності систем договірного права. У такому контексті метою DCFR є встановлення для законодавців орієнтирів, завдяки яким сенс європейського законодавства має стати зрозумілим для людей, котрі отримали юридичну освіту в умовах різних правопорядків. При цьому визначальним визнається принцип захисту та поліпшення добробуту громадян і підприємців (включаючи сюди ж принцип сталого розвитку внутрішнього ринку). Останній охоплює усі або майже усі інші принципи, оскільки з нього випливає кінцева мета і сенс DCFR. Якщо DCFR не допоможе, хоч би опосередковано і поступово, поліпшити добробут громадян і підприємців у Європі, Проект зазнає невдачі.

Розглядаючи питання щодо адаптації цивілістики України до сучасного концепту приватного права Європи не можна не зупинитися на питаннях щодо вдосконалення вітчизняної цивілістичної доктрини в умовах інтеграційних процесів.

Порівняння принципів приватного права, які згадуються у вітчизняній літературі, і принципів (засад) цивільного законодавства, названих у ст. 3 ЦК України, дозволяє зробити висновок, що спільними можна вважати лише два принципи: принцип автономії (котрий з певними застереженнями може бути прирівняний до принципу неприпустимості свавільного втручання у сферу особистого життя людини) і принцип правового (у п.5 частини 1 ст. 3 ЦК України уточнюється – «судового») захисту приватного інтересу.

Розбіжності у визначенні кола та змісту принципів приватного права та засад цивільного законодавства дають підстави для висновку, що у вітчизняній юриспруденції визнається нетотожність понять «принципи приватного права», «принципи цивільного права» та «засади цивільного законодавства». Принципи цивільного права ґрунтуються на принципах приватного права, але не співпадають з ними повністю, оскільки у цивільному праві, на відміну від права приватного, мають місце не лише диспозитивні, але й імперативні елементи (публічні договори, недоговірні зобов'язання, спадкування тощо). Разом із тим, можна виокремлювати, як це зроблено у ЦК України, «принципи (загальні засади) цивільного законодавства». Останні частково співпадають з принципами цивільного права, а частково ні.

На відміну від українських теоретиків права і цивілістів, автори проекту DCFR акцентують увагу не на визначенні поняття принци-

пів права, встановленні їхнього кола тощо, а починають із застереження щодо можливості різного використання терміну «принципи». Зокрема, зазначається, що у цьому контексті він використовується як синонім виразу «норми, що не мають юридичної сили закону». З такого погляду можна сказати, що DCFR складається з принципів та визначень. Він дуже близький за своєю природою до інших документів, щодо яких використовується термін «принципи». Разом із тим, терміном «принципи» можна описати ті норми, що мають більш загальну юридичну природу, такі як свобода договору чи добросовісність. З цієї точки зору модельні норми DCFR включають у себе принципи. Варто звернути також увагу на розрізнення у DCFR принципів базових та пріоритетних, оскільки саме за допомогою такої диференціації фактично провадиться акцентування уваги на головних напрямках формування концепту приватного права. Як випливає з тексту DCFR та коментарів його авторів, «базовими» вважаються такі принципи, що мають забезпечити досягнення найбільш загальних цілей DCFR. У якості таких пропонуються принципи свободи, безпеки, справедливості та ефективності (з припущенням, що ними охоплюються також принципи договірної лояльності, співробітництва тощо).

Визначення «пріоритетних принципів» DCFR не містить. Можливо, тому, що йдеться про терміно-поняття, котре саме вже є і визначенням, а характеристикою його слугує перелік таких принципів (До речі, улюблений прийом давньоримських правознавців: замість абстрактних дефініцій пропонувати конкретний перелік об'єктів, властивостей, відносин).

До категорії пріоритетних принципів найбільшого політичного значення віднесені захист прав людини, підтримка солідарності й соціальної відповідальності, збереження культурної та мовної різноманітності, захист і поліпшення добробуту, розвиток внутрішнього ринку. (Слід відзначити, що, згідно з позицією авторів DCFR, висловленою далі, свобода, безпека, справедливість та ефективність, виконуючи подвійну роль, також виступають у якості пріоритетних принципів. Тоді виходить, що принципи поділяються не на базові та пріоритетні, а на «пріоритетні базові» та ««пріоритетні не базові (звичайні)»». Такий підхід здається надто ускладненим і пояснюється, як на нашу думку, тим, що «базові» принципи стосуються договірної сфери» і тут вони є пріоритетними), а «пріоритетні звичайні»

принципи мають загальний характер, стосуючись різних аспектів буття європейського громадянського суспільства.

Не зупиняючись тут на характеристиці пріоритетних принципів, лише відзначимо, що «пріоритетним з пріоритетних» можна вважати принцип захисту прав людини, якому присвячується ст. I.-1:102(2) DCFR. Згідно з цим принципом модельні норми мають тлумачитися у контексті будь-яких застосовних засобів, котрі гарантують права та фундаментальні свободи людини. Цей пріоритетний принцип відображений також і у змісті окремих модельних норм, особливо у нормах про заборону дискримінації, про недоговірну відповідальність та ін.

Являє також інтерес надання пріоритетності принципу підтримки солідарності й соціальної відповідальності, котрий, як слушно зазначають автори Проекту, зазвичай, розглядають як функцію публічного права. Така позиція пояснюється розширювальним тлумаченням принципів лояльності і безпеки договору, що дозволяє залучити у сферу договірного регулювання більш широке коло відносин. Що стосується врахування принципу солідарності у правовідносинах, які виникають внаслідок ведення чужих справ без доручення, то ця ідея була відома в цивілістиці ледь не з часів Стародавнього Риму (хоча із певними застереженнями стосовно неприпустимості втручання в справи іншої особи проти її волі), затим активно обговорювалася з позаминулого століття, а ще пізніше отримала підтримку навіть у тоталітарних суспільствах на кшталт СРСР.

Практично важливим є принцип збереження культурної та мовної різноманітності, котрий є своєрідною відповіддю опонентам євроінтеграції, які страхають втратою національної культурної ідентичності тощо, а також науковцям, котрі розглядають євроінтеграцію з суто прагматичних позицій створення глобальної конкуренції у системі «ЄС проти США». У останньому випадку позиція авторів DCFR є більш гнучкою. З одного боку, визнається, що у плюралістичному світі, такому як Європа, очевидно, що збереження культурного та мовного розмаїття є умовою самого існування Співтовариства. Разом із тим, з іншого, – враховується, що там, де людське життя має не тільки культурний, але й суто функціональний зміст, цей принцип може вступати у колізію з принципами солідарності, захисту й поліпшення добробуту, а також розвитку внутрішнього ринку (прикладом чого, слугує, власне, слугує приватне право).

Врахування зазначених колізій зумовило компромісне вирішення цієї проблеми, яке виражається в тому, що поряд із включенням в норми деяких проявів принципу збереження культурної та мовної різноманітності, у ньому відчувається і певне занепокоєння існуванням можливості шкідливого впливу на внутрішній ринок (і, як наслідок, на добробут європейський громадян та підприємців) надмірної різноманітності систем договірних прав. У цьому сенсі, мету DCFR його автори вбачають у керівництві для законодавця, завдяки якому сенс європейського законодавства можна зробити зрозумілим для людей, які отримали юридичну освіту в умовах різних правопорядків. Значення згаданого занепокоєння стає більш зрозумілим, коли врахувати, що принцип захисту та поліпшення добробуту громадян і підприємців (і доповнюючий його принцип плавного розвитку внутрішнього ринку) розглядається як такий, що охоплює усі або майже усі інші принципи. Бо, як підкреслюють автори Проекту, з нього випливає кінцева мета і сенс існування DCFR. Якщо DCFR не допоможе поліпшити добробут громадян і підприємців у Європі – нехай опосередковано, нехай незначно, нехай потрохи, – Проект зазнає невдачі.

Оцінюючи в цілому спрямованість і зміст проект Draft Common Frame of Reference (DCFR) – Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law, особливо Принципи, можна зробити висновок, що їхнє завдання полягає у забезпеченні підґрунтя вдосконалення концепту приватного права відповідно до базових цінностей європейської цивілізації. На наш погляд, враховуючи завдання гармонізації національного законодавства з правом ЄС, саме таким імперативом має керуватися й наша держава, визначаючи напрямки та характер розвитку українського цивільного законодавства.

Тема 9. Інформаційне суспільство та виклики приватному праву

1. Приватне право і концепт ІТ-права.
2. Засади правового регулювання в інформаційному суспільстві.
3. Проблеми регулювання ІТ-відносин.
4. Інформація та інформаційна безпека.
5. Інформаційна безпека та права людини.

6. Концепція «комп'ютерної симуляції» та категорія «віртуальної власності».
7. Штучний інтелект та людина: упорядкування стосунків.

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ:

Формування інформаційного (постіндустріального, цифрового) суспільства означає не просто проголошення інформації його домінуючою цінністю, визнання переваг інформаційних технологій тощо, але й внаслідок пануючого статусу останніх зумовлює необхідність перегляду засад правового регулювання відносин між його учасниками.

Аби з'ясувати характер змін, про які йдеться, здобувач освіти має розглянути сутність інформаційного суспільства.

Терміно-поняття «інформаційне суспільство», як таке, що має безпосередній стосунок до інформації та інформаційних технологій, останнім часом широко вживається у різноманітному контексті. То ж обійтися без згадки про нього у цьому посібнику було б нерозважливо.

Не зупиняючись на численних теоріях та концепціях інформаційного суспільства (англ. Information society), зазначимо, що воно розуміється у вузькому та широкому значеннях. У вузькому значенні інформаційне суспільство – це:

- 1) суспільство, в якому виробництво, розподіл і споживання інформації є основною сферою діяльності;
- 2) суспільство нового типу, що формується внаслідок вибухового розвитку та конвергенції інформаційних та комунікаційних технологій, в якому головною умовою добробуту стає знання, здобуте безперешкодному доступу до інформації та вмінню працювати з нею глобальне суспільство, в якому обмін інформацією не має меж; яке сприяє взаємопроникненню культур, водночас відкриваючи кожному співтовариству нові можливості для самоідентифікації;
- 3) вид постіндустріального суспільства, основою умовою формування якого є високотехнологічні глобальні інформаційні мережі, де інформація розглядається як товар, основна соціальна цінність.

У широкому розумінні інформаційне суспільство – це складова громадянського суспільства, що функціонує в рамках єдиного інфор-

маційно-комунікаційного простору, в якому домінують нові технологічні уклади, котрі базуються на масовому використанні перспективних інформаційних технологій, засобів комп'ютерної техніки і телекомунікацій, створено якісно новий ринок знань та інформації як визначальних чинників виробництва інформаційних ресурсів та трансформації їх у реальні ресурси соціально-економічного розвитку, а також задоволення потреб суспільства і окремої людини в інформаційних продуктах, послугах тощо.

Розмаїття відносин, котрі складаються в Інтернеті, створює на практиці істотні незручності при пошуку актів законодавства, що стосуються різних видів таких відносин; пошуку та систематизації норм права, матеріалів практики; субсидіарному застосуванні норм законодавства, застосуванні аналогії закону тощо. Отже, маємо визначити орієнтири для встановлення кола правовідносин, котрі можна вважати органічно властивими Мережі.

Методологічною основою дослідження цього питання, має бути розрізнення концепту «Інтернет-право» (який використовується тут нами з певними застереженнями, зробленими вище) у широкому та вузькому значенні.

Під «Інтернет-правом» у широкому значенні ми пропонуємо розуміти усю сукупність норм і правил, які стосуються інформаційно-комунікаційної активності в Інтернет. Його структура виглядає як достатньо інтегрована система багаторівневого порядку, що включає приватноправові та публічно-правові елементи. Необхідність врахування приватноправового та публічно-правового забарвлення ІТ-відносин має враховуватися, щоб визначити пріоритетність інтересів (приватні чи публічні), а відтак мати можливість встановити мотивацію застосування певних методів правового регулювання. Разом із тим, публічно-правові за своєю сутністю відносини, можуть складатися і в галузі цивільного права. Наприклад, такими є відносини цивільної відповідальності за шкоду, завдану цивільним правопорушенням у Інтернеті, наслідки чого визначаються безпосередньо нормами законодавства і не можуть бути змінені або припинені за домовленістю.

Натомість, під «Інтернет-правом» у вузькому значенні, на нашу думку, слід розуміти лише ті правові норми, що стосуються правомірної (у тому числі, «юридично-байдужої») діяльності у Мережі, передусім, регулятивні норми (переважно – цивільно-правові), що

забезпечують функціонування «Інтернет-відносин». Терміном «інформація» позначається багато явищ (іноді споріднених між собою, а іноді пов'язаних лише позірно), що існують у різних галузях і супроводжуються тлумаченнями та оцінками під різними кутами зору. Це робить практично неможливим єдиний підхід до її характеристики, на що звертається увагу у довідкових та навчальних виданнях.

Тому з практичним міркувань здобувачам освіти необхідно обмежитися спрощеним базовим визначенням «інформації», розглядаючи далі її властивості під кутом зору особливостей правового регулювання пов'язаних з нею відносин.

Існують два підходи до визначення інформації:

- 1) поширювальний, та
- 2) звужувальний.

Впорядкування ІТ-сфери можливе двома шляхами:

- 1) за допомогою правового регулювання;
- 2) за допомогою ІТ-засобів (інформаційних технологій).

Якщо у першому випадку ІТ (точніше, відносини, які складаються щодо них) є предметом правового регулювання (тобто, переважає «інформаційна» складова), то у другому – вони є інструментом здійснення/ функціонування соціальних процесів (переважає «технологічна» складова). Причому, досить стійкою тенденцією останнього часу є зростання впевненості певних прошарків суспільства, осіб, долучених до ІТ професійно чи бізнесово тощо у доцільності і можливості вирішення багатьох соціально-економічних проблем за допомогою «технологічної складової», котра, нібито, здатна забезпечити справедливе і безпечне впорядкування. Причому у багатьох випадках ІТ-рішення (засоби впорядкування) протиставляються правовому регулюванню (іноді останнє розглядається як нездатне забезпечити належне функціонування системи). Серйозним викликом концепту приватного права є необхідність адаптації категорії «віртуальна власність».

У добу інформаційних технологій, коли поняття власності та її розуміння як відносин щодо речей матеріальних, зазнало суттєвих змін, набула важливого значення, так звана, «віртуальна власність». Своєю появою ця категорія завдячує іншому інноваційному поняттю – «віртуальна реальність», котре визначають як технічно сконструйоване за допомогою технічних засобів інтерактивне середовище створення і оперування об'єктами, подібними до реальних або уявних, на основі

їхнього тривимірного графічного зображення, симуляції їхніх фізичних властивостей (об'єм, рух тощо), симуляції їхньої здатності впливати та бути самостійно присутніми у просторі.

Слід вести мову про право віртуальної власності, що існує у реальному світі і таке, що існує у нереальному (віртуальному) світі. Право віртуальної власності у реальному світі – це право інтелектуальної власності (де йдеться не про право на річ, а про право на права). Право віртуальної власності у віртуальному світі – це право власності на ігрові предмети (створені або придбані гравцем за віртуальну валюту або реальні гроші), віртуальна нерухомість, і все те, що перебуває у віртуальному світі і може бути об'єктом правочинів.

Віртуальна власність є теоретичним відтворенням розвитку відносин власності та характеризує нематеріальні об'єкти, що не є безпосередніми чинниками та результатами інтелектуального виробництва і виступають як відображення окремих властивостей матеріальних чи нематеріальних об'єктів та/або можливості певних дій чи утримання від них щодо цих об'єктів.

ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ¹

Тема 1. Поняття та структура цивілістики

1. Приватне право, цивільне право та цивілістика, як концепти.
2. Приватне право і громадянське суспільство як кореляти.
3. Цивілістика і громадянське суспільство як кореляти.
4. Цивілістика як наука про цивільне право.
5. Структура цивілістики.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ:

1. Луць А.В. Європейські міждержавні правові системи та проблеми інтеграції з ними правової системи України (теоретичні аспекти) : монографія / А.В. Луць. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корещького НАН України, 2003. – 304 с.
2. Аннерс Э. История европейского права: (пер.с о швед.) / Э. Аннерс. – Ин-т Европы. – М. : Наука, 1996. – 395 с.
3. Европейское право. Учебник для вузов / Л.М. Энтин, А.А. Наку, С.В. Водолагин и др.; Моск.гос. ин-т МО (ун-т) МИД РФ, Ин-т европейского права; Рук.авт. кол. и отв.ред. Л.М. Энтин. – М. : НОРМА-ИНФРА, 2001. – 720 с.
4. Топорнин Б.Н. Европейское право : учебник. / Б.Н. Топорнин. – М. : Юрист, 1998. – 456 с.
5. Толстопятенко Г.П. Европейское налоговое право. Сравнительно-правовое исследование / Г.П. Толстопятенко. – М. : Норма, 2001. – 336 с.
6. Дженіс М., Кей Р., Бредлі Е. Європейське право у галузі прав людини: джерела і практика застосування : [пер.з англ.] / М. Дженіс, Р. Кей, Е. Бредлі. – К. : «АртЕк», 1997. – 624 с.
7. Татам А. Право Європейського Союзу : підручник для студентів вищих навчальних закладів : [пер. з англ.] / А. Татам. – К. : «Абрис», 1998. – 424 с.
8. Право Європейського Союзу: підручник / за ред. В.І. Муравйова. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 704 с.
9. Кернз В. Вступ до права Європейського Союзу : навч. посібн. : [пер. з англ.] / В. Кернз. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2002. – 381 с.

¹ Тестові завдання для перевірки знань здобувачів вищої освіти до кожної з тем семінарських занять передбачені Комплексом навчально-методичного забезпечення навчальної дисципліни «Сучасні проблеми цивілістики і методологія їх дослідження».

10. Байниязов Р.С. Правосознание и правовой менталитет в России : дисс. ... доктора юрид. Наук / Р.С. Байниязов. – Саратов, 2006. – 349 с.
11. Бержель Ж.-Л. Общая теория права : [пер.с фр.] / Ж.Л. Бержель. – М., 2000. – 576 с.
12. Веллер М. Россия и рецепты / М. Веллер. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2007. – 352 с.
13. Медушевский А.Н. Российская правовая традиция – опора или преграда? : Доклад и обсуждение / А. Медушевский. – Москва : Фонд «Либеральная Миссия», 2014. – 136 с.
14. Омельчук О.М. Поведінка людини: філософсько-правовий вимір : монографія / О.М. Омельчук. – Хмельницький : Хмельницький університет управління та права. – 2012. – 383 с.
15. Жиро Т. Политология : [пер. с польск.] / Т. Жиро. – Х. : Изд-во Гуманитарный Центр, 2006. – 428 с.
16. Чичерин Б.Н. Философия права / Б.Н. Чичерин. – СПб. : Наука, 1998. – 344 с.
17. Требін М. Західна модель громадянського суспільства: концептуальний підхід / М. Требін // Гілея : науковий вісник. – 2013. – № 75. – С. 253-257.
18. Ховард М. Слабость гражданского общества в посткоммунистической Европе / пер. с англ. И.Е. Кокарева. – М. : Аспект-Пресс, 2009. – 192 с.
19. Джин Л. Коэн, Эндрю Арато Гражданское общество и политическая теория : [пер.с англ.] / Общ. ред. И.И. Мюрберг. – М. : «Весь Мир», 2003. – 784 с.
20. Сучасна правова енциклопедія / О.В. Зайчук, О.Л. Копиленко, Н.М. Оніщенко [та ін.]; за аг ред. О.В. Зайчука; Ін-т законодавства Верхов. Ради України. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 384 с.
21. Біленчук П.Д., Гвоздецький В.Д., Сливка С.С. Філософія права : навч. посібн. / За ред. П.Д. Біленчука. – К. : Атіка, 1999. – 543 с.
22. Сміт А. Добробут націй: Дослідження про природу та причини добробуту націй : [пер. з англ.] / О.Васильєва, М. Межевiкіної, А. Малівського; наук. ред. Є. Литвин. – К. : Port-Royal, 2001. – 593 с.
23. Геллнер Э. Условия свободы. Гражданское общество и его исторические соперники / Э. Геллнер. – М. : Московская школа политических исследований, 2004. – 240 с.

24. Пасько І.Т., Пасько Я.І. Громадянське суспільство і національна ідея. (Україна на тлі європейських процесів. Компаративні нарисы) / І.Т. Пасько, Я.І. Пасько. – Донецьк : ЦГО НАН України, УКЦентр, 1999. – 184 с.
25. Афанасьев В.С. Адам Смит: политическая экономия мануфактурного капитализма // В кн. : Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов; [пер. с англ.; предисл. В.С. Афанасьева]. – М. : Эксмо, 2007. – С.12-13.
26. Кузнєцова Н. Громадянське суспільство, держава, приватне право: проблеми співвідношення та взаємодії / Н. Кузнєцова // Право України. – 2014. – № 4. – С. 63-70.
27. Оніщенко Н. До питання про пошук балансу у співвідношенні громадянського суспільства та держави: теоретико-методологічні аспекти / Н. Оніщенко // Право України. – 2014. – № 4. – С. 55-62.
28. Колодій А. Громадянське суспільство: ознаки, структурні елементи, співвідношення із державою / А. Колодій // Право України. – 2014. – № 4. – С. 9-16.
29. Лотюк О.С. До питання співвідношення громадянського суспільства і держави / О.С. Лотюк // Часопис Київського ун-ту права. – 2014. – № 2. – С. 338-341.
30. Оніщенко Н.М., Стоєцький С.В., Сунегін С.О. До питання про відповідальність держави перед громадянським суспільством / Н.М. Оніщенко, С.В. Стоєцький, С.О. Сунегін // Часопис Київського ун-ту права. – 2014. – № 2. – С. 9-13.
31. Цивільне право України : підручник. У 2 кн. Кн. 1 / Д.В. Боброва, О.В. Дзера, А.С. Довгерт [та ін.] ; за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – С. 25.
32. Антологія української юридичної думки. – вбт./редкол.: Ю.С. Шемшученко (гол.) [та ін.]. – Т.6: Цивільне право / упоряд.: Я.М. Шевченко, І.Б. Усенко, Г.П. Тимченко [та ін.] ; відп. ред. Я.М. Шевченко. – К. : Юридична книга, 2003. – С. 10 (Автори розділу Я. М. Шевченко, А.Ю.Бабаскін).
33. Цивільне право України : підруч. : у 3 кн. – Кн. 1 / Є.О. Харитонов, Р.О. Стефанчук, А.І.Дришлюк [та ін.]; за ред. Є.О. Харитонова, А.І.Дришлюка. – О. : Юридична література, 2005. – С. 50 (Автор глави Є.О. Харитонов).

Тема 2. Догма цивілістики

1. Догматичний (формально-логічний) метод у цивілістичних дослідженнях.
2. Приватне право, цивільне право і цивільне законодавство: проблема співвідношення.
3. Структура, зміст і форми цивільного законодавства.
4. Практика застосування цивільно-правових норм.
5. Специфічні форми регулювання цивільних відносин.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ:

1. Новий тлумачний словник української мови. У 4 т. Т. 4 / уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. – К. : Аконті, 1998. – С.619
2. Харитонов Є. Проблеми визначення методологічної основи вдосконалення цивільного законодавства України // Цивільне законодавство України (основні категорії, принципи та концепти) : монографія / авт..кол.; за заг.ред. Є.О. Харитонова. – Одеса : Фенікс, 2012. – С. 5-9.
3. Харитонов Є.О. До визначення поняття та структури цивільного законодавства України // Проблеми вдосконалення цивільного законодавства України : матеріали Круглого столу (12 травня 2012 року, м. Одеса)/ за ред.. Є.О. Харитонова. – Одеса : Фенікс, 2012. – С. 3-5.
4. Харитонов Є.О. До питання про так звані « прогалини у цивільному законодавстві» // Актуальні проблеми цивільного права та процесу: матеріали щорічної міжнародної науково-практичної конференції ім.. Ю.С. Червоного. – Одеса: Фенікс, 2012. – С. 144-147.
5. Харитонов Є.О. Категорії «приватне право», «цивільне право України» та «цивільне законодавство України»: до проблеми співвідношення // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». збірник наукових праць. – Одеса : Юридична література, 2012. – Вип. 12. – С. 157-169.
6. Харитонов Є.О. Приватне і публічне право та деякі аспекти теорії правовідносин// Проблеми законності: Республіканський міжвідомчий науковий збірник. – Х., 2002.– вип. 53. – С. 142–149 (співавтор Харитонова О.І.).
7. Харитонов Є.О. Система функцій цивільного законодавства: загальне та специфічне // Правове життя сучасної України: Тези до-

- повідей Міжнародної наукової конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу (м. Одеса 21-22 травня 2010 р.) / Відп. ред. д-р юрид. наук, проф. Ю.М. Оборотов// Одеська національна юридична академія. – О.: Фенікс, 2010.– С. 375-377.
8. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Цивільне право та процес у контексті дихотомії «приватне право – публічне право» // Методологічні засади вдосконалення цивільного процесуального права : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції до 150-річчя від дня народження Є.В. Васьковського (Одеса, 8 квітня 2016 р.) уклад.: І.В. Андронов, Н.В. Волкова, О.В. Сатановська. – Одеса: Юридична література, 2013. – С.11-13.
 9. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Від права цивільного – до права приватного: від громадянина – до особи // Приватне право України і європейська інтеграція: тенденції та перспективи. Матеріали VI Міжнародного цивілістичного форуму. Київ, 14-15 квітня 2016 року. – К.: ТОВ «Білоцерківдрук», 2016. – С.41-44.
 10. Цивільне право України. Академічний курс : підручник. У 2 т. Т. 1. Загальна частина / за заг. ред. Я. М. Шевченко. – К. : Ін Юре, 2003. – С. 51.

Тема 3. Порівняльна цивілістика

1. Порівняльне право і порівняльне правознавство.
2. Предмет порівняльного права (правознавства).
3. Метод, принципи і функції порівняльного правознавства.
4. Порівняльно-правовий метод у цивілістичних дослідженнях.
5. Диференціація форм цивільного законодавства і практики їхнього застосування в деяких європейських державах.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ:

1. Харитонов Є.О. Римское право и европейские правовые системы // Порівняльне правознавство: сучасний етап і перспективи розвитку : збірн. наук. праць / за ред. С.В. Ківалова, Ю.С. Шемшученка; упор. Х.Н. Бехруз, О.В. Кресін, Ю.Ю. Акіменко ; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, Національний університет «Одеська юридична академія». – Одеса, 2013. – С. 289-291.

2. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Дослідження рецепції римського права як парадигма історичної компаративістики // Історія порівняльного правознавства як сфера наукових досліджень : Збірник наукових праць / За ред. О.В. Кресіна, І.М. Ситара; упор. О.В. Кресін. – Київ; Львів: Ліга-прес, 2015. – 171-188 с.
3. Харитонova О.І., Харитонов Є.О. Порівняльне право Європи. Основи порівняльного правознавства: Європейські традиції. – Видання друге, доповнене. – Х.: «Одіссей», 2006. – 624 с.
4. Харитонов Є.О. Нариси теорії цивілістики (поняття та концепти): Монографія. – О.: Фенікс, 2008. – 464 с.
5. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Деякі методологічні проблеми визначення типології національної правової системи України // Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку: За ред. Ю.С. Шемшученка, О.В. Кресіна; Упор. О.В. Кресів, О.М. Редьки на, за участі К.О. Черніченка. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, Київський університет права НАН України, 2006. – С. 225–232. (співавтор О.І. Харитонova)
6. Харитонов Є.О. Рецепція римського права і європейські системи приватного права // Актуальні проблеми держави і права. – Одеса: Юридична література, 2002. – вип.13.– С.51–59.
7. Харитонов Є.О. Проблеми вивчення римського права як підґрунтя сучасного цивільного права і порівняльного правознавства// Актуальні проблеми держави і права. – Одеса: Юридична література, 2002. – Вип.13.– С.108–114.– співавтор О.А. Підпригора.
8. Харитонов Є.О., Кулініч О.О. Вивчення рецепції римського права в ОНЮА: десять років дослідження // Юридичний вісник : Наукове видання, 2007. – № 4. – С. 102-108.
9. Харитонов Є.О. Рецепція римського приватного права у сучасному цивільному праві України // Часопис цивілістики, 2007. – № 5. – С. 7-13.
10. Харитонов Є.О. Рецепція римського права в Україні: проблеми 10 років по тому // Часопис цивілістики: Науково-практичний журнал. – Випуск 12. – Одеса: 2012. – С. 52-59.
11. Харитонов Є., Харитонova О. Від осмислення рецепції римського права – до формування загальної теорії взаємодії правових систем // Право України. – 2014. – № 1. – С. 274-297.

12. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Дослідження рецепції римського права як парадигма історичної компаративістики // Історія порівняльного правознавства як сфера наукових досліджень : Збірник наукових праць / За ред. О.В. Кресіна, І.М. Ситара; упор. О.В. Кресін. – Київ; Львів: Ліга-прес, 2015. – 171-188.

Тема 4. Проблеми правової адаптації цивільного права України до сучасного концепту приватного права Європи

1. Інтеграційні процеси, інтеграційне (інтегроване) право та завдання вітчизняної цивілістики.
2. Загальні тенденції розвитку приватного права в умовах інтеграції.
3. Модернізація концепту приватного права у вітчизняній цивілістиці: постановка проблеми.
4. Адаптація українського законодавства до європейських стандартів.
5. Принципи DCFR (Draft Common Frame of Reference) як методологічна основа вдосконалення національного цивільного законодавства.
6. Проблеми вдосконалення вітчизняної цивілістичної доктрини в умовах інтеграційних процесів.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ:

1. Харитонов Е.О., Харитонova Е.И. Очерки сравнительного правоведения : традиции частного (гражданского) права в Европе. – Одесса: Фенікс, 2013. – 642 с.
2. Харитонов Є., Харитонova О. Від осмислення рецепції римського права – до формування загальної теорії взаємодії правових систем // Право України. – 2014. – № 1. – С. 274-297.
3. Харитонов Є.О. Нариси теорії цивілістики (поняття та концепти): Монографія. – О.: Фенікс, 2008. – 464 с.
4. Харитонов Є.О. Підґрунтя та перспективи адаптації України та Республіки Молдова до європейської традиції приватного права // Досвід правових реформ України та Республіки Молдова на шляху до євроінтеграції : матеріали інтернет-конф.; (м. Одеса, 29 березня 2016 р.) // за заг. ред. Харитонova Є.О. – Одеса: Фенікс, 2016. – С.4-7.

5. Харитонов Є.О. Підґрунтя та перспективи адаптації України та Республіки Молдова до європейської традиції приватного права // Досвід правових реформ України та Республіки Молдова на шляху до євроінтеграції : матеріали інтернет-конф.; (м. Одеса, 29 березня 2016 р.) // за заг. ред. Харитонova Є.О. – Одеса: Фенікс, 2016. – С.4-7.
6. Харитонов Є.О., Харитонova О. І. Цивільне право та процес у контексті дихотомії «приватне право – публічне право» // Методологічні засади вдосконалення цивільного процесуального права : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції до 150-річчя від дня народження Є.В. Васьковського (Одеса, 8 квітня 2016 р.) уклад.: І.В. Андронов, Н.В. Волкова, О.В. Сатановська. – Одеса: Юридична література, 2013. – С.11-13.
7. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Від права цивільного – до права приватного: від громадянина – до особи // Приватне право України і європейська інтеграція: тенденції та перспективи. Матеріали УІ Міжнародного цивілістичного форуму. Київ, 14-15 квітня 2016 року. – К.: ТОВ «Білоцерківдрук», 2016. – С.41-44.
8. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Дослідження рецепції римського права як парадигма історичної компаративістики // Історія порівняльного правознавства як сфера наукових досліджень : Збірник наукових праць / За ред. О.В. Кресіна, І.М. Ситара; упор. О.В. Кресін. – Київ; Львів: Ліга-прес, 2015. – 171-188.
9. Харитонova О.І., Харитонов Є.О. Порівняльне право Європи. Основи порівняльного правознавства: Європейські традиції. – Видання друге, доповнене. – Х.: «Одіссей», 2006. – 624 с.
10. Цивільне право України: Підручник: У 2 т.: Том 1 / За заг. ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатеевої, В.Л. Яроцького. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 480 с.

Тема 5. Інформаційне суспільство та виклики приватному праву

1. Приватне право і концепт ІТ-права.
2. Засади правового регулювання в інформаційному суспільстві.
3. Проблеми регулювання ІТ-відносин.

4. Інформація та інформаційна безпека.
5. Інформаційна безпека та права людини.
6. Концепція «комп'ютерної симуляції» та категорія «віртуальної власності».
7. Штучний інтелект та людина: упорядкування стосунків.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ:

1. IT-право: сутність та поняття : монографія / авт. кол.; за ред. О.І. Харитонової, Є.О. Харитонova. – Одеса, Фенікс, 2017. – 316 с.
2. Бачинський Т. Основи IT-права. – Львів : Апріорі, 2016. – 136 с.
3. Иванова Э. Короли жизни. – Новое время страны. – 2017. – № 12. – С. 70-73.
4. IT-право та інформаційна безпека : монографія / авт. кол.; за ред. д.ю.н., проф. О.І. Харитонової, д.ю.н., проф. Є.О. Харитонova. – Одеса, Фенікс, 2017. – 176 с.
5. IT-право: проблеми і перспективи розвитку в Україні: збірник матеріалів науково-практичної конференції. – Л. : НУ «Львівська політехніка», 2016. – 396 с.
6. IT-право: теорія та практика : навч. посіб. / авт. кол. ; за ред. . Харитонової, Є.О. Харитонova. – Одеса, Фенікс, 2017. – 472 с.
7. Іщеряков С. Дуальна освіта: як втримати IT-мізки в Україні. Режим доступу: // <https://dou.ua/lenta/columns/dual-education-in-ukraine/>
8. Павленко Д. Consensus и право 2017: регуляторные перспективы и вызовы блокчейна. Режим доступу: // <http://forklog.com/consensus-i-pravo-2017-regulyatornye-perspektivy-i-vyzovy-blokchejna/>
9. Погляди Мануеля Кастельса на інформаційне суспільство. Режим доступу: http://osvita.ua/vnz/reports/econom_history/25179/
10. Полищук А. 4 технологии, которые навсегда изменят e-commerce. Режим доступу: https://delo.ua/tech/4-tehnologii-kotorye-navsegda-izmenjat-e-commerce-332114/?utm_source=push&utm_medium=notification&utm_content=23%2F06%2F2017&utm_campaign=push © delo.ua
11. Попова Т.В., Ліпкан В.А. Стратегічні комунікації[словник], за заг. ред. В.А. Ліпкана. – К.: ФОП О.С. Ліпкан, 2016. – 400с. Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні: аналіт. доп. / А.В. Єрмолаєв, Д. М. Горєлов, О. А. Корнієвський та ін. – К. : НІСД, 2012. – 48 с.

12. Технический директор Google расписал будущее мира: прогноз до 2099 года. Режим доступа: // <https://inforesist.org/technicheskij-direktor-google-raspisal-budushhee-mira-prognoz-do-2099-goda/>
13. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С.Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Укр. енцикл. – Т.5. – 2003. – С. 40-41.
14. Vadym Hrusha, Чому ми все частіше чуємо про Blockchain. Режим доступу // <https://dou.ua/lenta/articles/why-is-blockchain-in-trends/?from=bestwidget>

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ¹

Тема 1. Поняття та структура цивілістики

1. Приватне право, цивільне право та цивілістика, як концепти.
2. Приватне право і громадянське суспільство як кореляти.
3. Цивілістика і громадянське суспільство як кореляти.
4. Цивілістика як наука про цивільне право.
5. Структура цивілістики.
6. Порівняльна характеристика права приватного та права публічного.
7. Співвідношення та визначення правових категорій «концепт» та «корелят».
8. Надайте характеристику понять «цивілістика» і «суспільство».

Тема 2. Загальні проблеми методології цивілістики

1. Загальнонауковий діалектичний метод досліджень у галузі приватного права.
2. Системний підхід.
3. Цивілізаційний підхід у дослідженнях приватного права.
4. Антропологічний вимір цивілістики.
5. Аксиологічний підхід.
6. Матеріальний та процесуальний типи цивілістичного мислення.
7. Охарактеризуйте підходи цивілістичного дослідження.

Тема 3. Цивілістична доктрина в Україні

1. Цивілістична доктрина: поняття та значення.
2. Формування цивілістичної доктрини в Україні.
3. Сучасна цивілістична доктрина в Україні.
4. Вітчизняні цивілістичні школи.

¹ Тестові завдання для самоперевірки знань здобувачів вищої освіти до кожної з тем передбачені Комплексом навчально-методичного забезпечення навчальної дисципліни «Сучасні проблеми цивілістики і методологія їх дослідження».

5. Вітчизняна школа рецепції римського приватного права, як підґрунтя цивілістики.
6. Становлення цивілістичної думки в дореволюційній Росії.
7. Наука цивільного права в СРСР та УРСР на різних етапах розвитку.
8. Вплив на розвиток науки цивільного права в Україні підготовки проекту ЦК України (1992-2002 р.р.)

Тема 4. Одеська цивілістична школа від ХІХ до ХХІ ст.

1. Значення Новоросійського університету для розвитку юридичної науки в Одесі.
2. Дореволюційний етап становлення Одеської школи цивілістики.
3. Одеська школа цивілістики у радянський період.
4. Одеська школа цивілістики на сучасному етапі розвитку.
5. Перспективні напрямки розвитку цивілістичної науки в Одеській школі.
6. Відмінності Одеської школи цивілістики від інших українських цивілістичних шкіл.
7. Представники Одеської школи цивілістики.

Тема 5. Історична цивілістика

1. Історико-правовий метод у цивілістичних дослідженнях.
2. Історична школа права у галузі цивілістики.
3. Традиція приватного права: поняття та сутність.
4. Традиція приватного права в Україні.
5. Традиції приватного права у окремих європейських країнах.
6. Правові системи приватного права у процесі їхнього історичного розвитку.
7. Історичні засади формування приватного права в Україні.
8. Методи історико-правового аналізу та традиції при дослідженні приватного цивільного права.

Тема 6. Догма цивілістики

1. Використання формально-логічного методу у цивілістичних дослідженнях.
2. Структура цивільного законодавства.
3. Акти цивільного законодавства.
4. Договір як форма регулювання цивільних відносин.
5. Судова практика.
6. Види звичаїв як форм цивільного законодавства.
7. Цивілістична категорія «моральні засади суспільства».
8. Диференціація форм регулювання цивільних відносин у різних європейських країнах.

Тема 7. Порівняльна цивілістика

1. Зміст порівняльного права.
2. Значення порівняльного права (правознавства).
3. Риси порівняльного права.
4. Структура компаративістики.
5. Принципи компаративістики.
6. Функції порівняльного правознавства.
7. Порівняльно-правовий метод у цивілістичних дослідженнях.
8. Диференціація форм цивільного законодавства і практики їхнього застосування в деяких європейських державах.

Тема 8. Проблеми адаптації цивілістики України до сучасного концепту приватного права Європи

1. Інтеграційні процеси, інтеграційне (інтегроване) право та завдання вітчизняної цивілістики.
2. Загальні тенденції розвитку приватного права в умовах інтеграції.
3. Модернізація концепту приватного права у вітчизняній цивілістиці: постановка проблеми.

4. Адаптація українського законодавства до європейських стандартів.
5. Принципи DCFR (Draft Common Frame of Reference) як методологічна основа вдосконалення національного цивільного законодавства.
6. Проблеми вдосконалення вітчизняної цивілістичної доктрини в умовах інтеграційних процесів.
7. Інтегроване право та інтеграційні процеси.
8. Проблеми вдосконалення вітчизняної цивілістичної доктрини в умовах інтеграційних процесів.

Тема 9. Інформаційне суспільство та виклики приватному праву

1. Приватне право і концепт ІТ-права.
2. Засади правового регулювання в інформаційному суспільстві.
3. Проблеми регулювання ІТ-відносин.
4. Інформація та інформаційна безпека.
5. Інформаційна безпека та права людини.
6. Концепція «комп'ютерної симуляції» та категорія «віртуальної власності».
7. Штучний інтелект та людина: упорядкування стосунків.
8. Дайте визначення інформаційному суспільству у широкому та вузькому значенні.
9. Назвіть ознаки та види інформаційної безпеки.
10. Назвіть шляхи впорядкування ІТ-сфери.
11. Що таке «комп'ютерна симуляція»?
12. Що таке «віртуальна реальність» («віртуальний простір»).
13. Наведіть приклади віртуальних об'єктів права власності.
14. Поняття і структура «Інтернет-права».

ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ

1. Приватне право, цивільне право та цивілістика, як концепти.
2. Приватне право і громадянське суспільство як кореляти.
3. Цивілістика і громадянське суспільство як кореляти.
4. Цивілістика як наука про цивільне право.
5. Структура цивілістики.
6. Загальнонауковий діалектичний метод досліджень у галузі приватного права.
7. Системний підхід.
8. Цивілізаційний підхід у дослідженнях приватного права.
9. Антропологічний вимір цивілістики.
10. Аксиологічний підхід.
11. Значення цивілістичної доктрини.
12. Формування цивілістичної доктрини в Україні.
13. Сучасна цивілістична доктрина в Україні.
14. Вітчизняні цивілістичні школи.
15. Вітчизняна школа рецепції римського приватного права, як підґрунтя цивілістики.
16. Розвиток юридичної науки в Одесі
17. Формування Одеської школи цивілістики.
18. Поняття та особливості Одеської школи цивілістики.
19. Цивілістичний потенціал Одеси.
20. Історико-правовий метод у цивілістичних дослідженнях.
21. Історична школа права у галузі цивілістики.
22. Традиція приватного права: поняття та сутність.
23. Традиція приватного права в Україні.
24. Традиції приватного права у окремих європейських країнах.
25. Правові системи приватного права у процесі їхнього історичного розвитку.
26. Догматичний (формально-логічний) метод у цивілістичних дослідженнях.

27. Приватне право, цивільне право і цивільне законодавство: проблема співвідношення.
28. Структура, зміст і форми цивільного законодавства.
29. Практика застосування цивільно-правових норм.
30. Специфічні форми регулювання цивільних відносин.
31. Порівняльне право і порівняльне правознавство.
32. Предмет порівняльного права (правознавства).
33. Метод, принципи і функції порівняльного правознавства.
34. Порівняльно-правовий метод у цивілістичних дослідженнях.
35. Диференціація форм цивільного законодавства і практики їхнього застосування в деяких європейських державах.
36. Інтеграційні процеси, інтеграційне (інтегроване) право та завдання вітчизняної цивілістики.
37. Загальні тенденції розвитку приватного права в умовах інтеграції.
38. Модернізація концепту приватного права у вітчизняній цивілістиці: постановка проблеми.
39. Адаптація українського законодавства до європейських стандартів.
40. Принципи DCFR (Draft Common Frame of Reference) як методологічна основа вдосконалення національного цивільного законодавства.
41. Проблеми вдосконалення вітчизняної цивілістичної доктрини в умовах інтеграційних процесів.
42. Приватне право і концепт ІТ-права.
43. Засади правового регулювання в інформаційному суспільстві.
44. Проблеми регулювання ІТ-відносин.
45. Інформація та інформаційна безпека.
46. Інформаційна безпека та права людини.
47. Концепція «комп'ютерної симуляції» та категорія «віртуальної власності».
48. Штучний інтелект та людина: упорядкування стосунків.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Агарков М. Ценность частного права // Избранные труды по гражданскому праву: В 2-х т. – Т. 1. – М., 2002. – С. 50-51, 94-105.
2. Аннерс Э. История европейского права: (пер.со швед.) / Э. Аннерс. – Ин-т Европы. – М. : Наука, 1996. – 395 с.
3. Антологія української юридичної думки. – вбт. / редкол. : Ю.С. Шемшученко(гол.) [таін.]. – Т.6 : Цивільнеправо / упоряд. : Я.М.Шевченко, І.Б. Усенко, Г.П. Тимченко [та ін.] ; відп. ред. Я.М. Шевченко. – К. : Юридична книга, 2003. – С. 10 (Автори розділу Я.М. Шевченко, А.Ю. Бабаскін).
4. Афанасьев В.С. Адам Смит: политическая экономия мануфактурного капитализма // В кн. : Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов; [пер. с англ.; предисл. В.С. Афанасьева]. – М. : Эксмо, 2007. – С. 12-13.
5. Байниязов Р.С. Правосознание и правовой менталитет в России : дисс. ... доктора юрид. Наук / Р.С. Байниязов. – Саратов, 2006. – 349 с.
6. Бержель Ж.-Л. Общая теория права : [пер.с фр.] / Ж.-Л. Бержель. – М., 2000. – 576 с.
7. Бігун В.С. Антропологія, аксіологія та соціологія права. До питання про праворозуміння. / Часопис Київського університету права. – 2005. – № 4. – С. 23-32.
8. Біленчук П.Д., Гвоздецький В.Д., Сливка С.С. Філософія права : навч. посібн. / За ред. П.Д. Біленчука. – К. : Атіка, 1999. – 543 с.
9. Бондарук Т.І. Наукознавчі категорії «школа», «напрямок», «концепція», «течія» в юридичній науці // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 4. – С. 17-18.
10. Веллер М. Россия и рецепты / М. Веллер. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2007. – 352 с.
11. Геллнер Э. Условия свободы. Гражданское общество и его исторические соперники / Э. Геллнер. – М. : Московская школа политических исследований, 2004. – 240 с.
12. Дженіс М., Кей Р., Бредлі Е. Європейське право у галузі прав людини: джерела і практика застосування : [пер.з англ.] / М. Дженіс, Р. Кей, Е. Бредлі. – К. : «АртЕк», 1997. – 624 с.

13. Джин Л. Коэн, Эндрю Арато Гражданское общество и политическая теория : [пер.с англ.] / Общ. ред. И.И. Мюрберг. – М. : «Весь Мир», 2003. – 784 с.
14. Европейское право. Учебник для вузов / Л.М. Энтин, А.А. Наку, С.В. Водолагин и др.; Моск.гос. ин-т МО (ун-т) МИД РФ, Ин-т европейского права; Рук.авт.кол. и отв.ред. Л.М. Энтин. – М. : НОРМА-ИНФРА, 2001. – 720 с.
15. Жиро Т. Политология : [пер. с польск.] / Т. Жиро. – Х. : Изд-во Гуманитарный Центр, 2006. – 428 с.
16. Завальнюк В.В. Антропологічний підхід у цивілістичних дослідження // В.В. Завальнюк / Науково-аналітичний журнал Митна справа. – 2011. – 1(73). – С. 113-117.
17. Завальнюк В.В. Роль юридичної антропології у сучасному правовому розвитку // В.В. Завальнюк / Актуальні проблеми держави і права. Вип.47. – О.: Юрид. л-ра, 2009. – С. 309-312.
18. Кернз В. Вступ до права Європейського Союзу : навч. посібн. : [пер. з англ.] / В. Кернз. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2002. – 381 с.
19. Кодифікація приватного (цивільного) права України / За ред. проф. А. Довгерта. – К.: Український центр правничих студій. – 2000. – 336 с.
20. Колодій А. Громадянське суспільство: ознаки, структурні елементи, співвідношення із державою / А. Колодій // Право України. – 2014. – № 4. – С. 9-16.
21. Кузнєцова Н. Громадянське суспільство, держава, приватне право: проблеми співвідношення та взаємодії / Н. Кузнєцова // Право України. – 2014. – № 4. – С. 63-70.
22. Лотюк О.С. До питання співвідношення громадянського суспільства і держави / О.С. Лотюк // Часопис Київського ун-ту права. – 2014. – № 2. – С. 338-341.
23. Луць А.В. Європейські міждержавні правові системи та проблеми інтеграції з ними правової системи України (теоретичні аспекти) : монографія / А.В. Луць. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003. – 304 с.
24. Медушевский А.Н. Российская правовая традиция – опора или преграда? : Доклад и обсуждение / А. Медушевский. – Москва : Фонд «Либеральная Миссия», 2014. – 136 с.

25. Нерсисянц В.С. Філософія права: Учебник для вузов. – 2-е изд., перераб.и доп. – М.: Норма, 2006. – 848 с.
26. Новий тлумачний словник української мови. У 4 т. Т. 4 / уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. – К. : Аконіт, 1998. – С.619.
27. Омельчук О.М. Поведінка людини: філософсько-правовий вимір : монографія / О.М. Омельчук. – Хмельницький : Хмельницький університет управління та права. – 2012. – 383 с.
28. Оніщенко Н. До питання про пошук балансу у співвідношенні громадянського суспільства та держави: теоретико-методологічні аспекти / Н. Оніщенко // Право України. – 2014. – № 4. – С. 55-62.
29. Оніщенко Н.М., Стоєцький С.В., Сунегін С.О. До питання про відповідальність держави перед громадянським суспільством / Н.М. Оніщенко, С.В. Стоєцький, С.О. Сунегін // Часопис Київського ун-ту права. – 2014. – № 2. – С. 9-13.
30. Пасько І.Т., Пасько Я.І. Громадянське суспільство і національна ідея. (Україна на тлі європейських процесів. Компаративні нариси) / І.Т. Пасько, Я.І. Пасько. – Донецьк : ЦГО НАН України, УКЦентр, 1999. – 184 с.
31. Підпригора О. Цивілістична наука в Київському університеті ім. Тараса Шевченка // Вісник Академії правових наук України. – 1999. – № 2 (17).
32. Право Європейського Союзу: підручник / за ред. В.І. Муравйова. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 704 с.
33. Р. Губань. Цивілізаційний підхід у викладанні правових дисциплін / Р. Губань // Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи) : Матеріали Міжнародного «круглого столу» (м. Львів, 4-5 грудня 2009 року). – Львів : Край, 2009. – С. 418-419.
34. Рабінович С. П. Природно-правова рівність як основа цивільних відносин: спроба антропосоціального аналізу // С. П. Рабінович // Проблеми філософії права. – 2005. – Т. III. – № 1-2. – С. 318-325.
35. Сміт А. Добробут націй: Дослідження про природу та причини добробуту націй : [пер. з англ.] / О.Васильєва, М. Межевикоїної, А. Малівського; наук. ред. Є. Литвин. – К. : Port-Royal, 2001. – 593 с.

36. Спасибо-Фатєєва І. В. Вчення про корпоративні права і цивілістична доктрина/І. В. Спасибо-Фатєєва // Правова доктрина України. – Х.:Право, 2013. т. Т. 3: Доктрина приватного права України. – С. 433-452.
37. Сучасна правова енциклопедія / О.В. Зайчук, О.Л. Копиленко, Н.М. Оніщенко [та ін.]; за аг ред. О.В. Зайчука; Ін-т законодавства Верхов. Ради України. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 384 с.
38. Татам А. Право Європейського Союзу : підручник для студентів вищих навчальних закладів : [пер. з англ.] / А. Татам. – К. : «Абрис», 1998. – 424 с.
39. Толстопятенко Г.П. Европейское налоговое право. Сравнительно-правовое исследование / Г.П. Толстопятенко. – М. : Норма, 2001. – 336 с.
40. Топорнин Б.Н. Европейское право : учебник. / Б.Н. Топорнин. – М. : Юрист, 1998. – 456 с. Требін М. Західна модель громадянського суспільства: концептуальний підхід / М. Требін // Гілея : науковий вісник. – 2013. – № 75. – С. 253-257.
41. Харитонов Е.О. Становление традиции гражданского права и гражданского законодательства в Украине и Республике Молдова // Гражданское законодательство Республики Молдова и Украины: традиции, современность, перспективы : коллективная монография / [Халабуденко О.А., Харитонов Е.О., Харитонова Е.И. и др.]; под ред. Халабуденко О.А., Харитонова Е.О. – К. : ULIM; Одесса: Б.и., 2012. – С. 8-29 (295 с.)
42. Харитонов Е.О., Харитонова Е.И. Очерки сравнительного правоведения : традиции частного (гражданского) права в Европе / Е.О. Харитонов, Е.И. Харитонова. – Одесса: Фенікс, 2013. – 642 с.
43. Харитонов Є.О. Методологічний імператив дослідження актів кодифікації у галузі приватного права // Методологія приватного права: Зб. наукових праць (за матеріалами наук.-теорет. конф., м. Київ, 30 травня 2003 р.).– К. : Юрінком Інтер, 2003. – С. 40-45.
44. Харитонов Є. О. Римська правова традиція як джерело приватного права Європи // Матеріали міжнародної наукової конференції «Римське право і сучасність» 6 червня 2014 р., м. Одеса / за загальною редакцією д.ю.н., проф. Є.О. Харитонова; Національн. ун-т «Одеська юридична академія». – Одеса: Фенікс, 2014 – С.4-6.

45. Харитонов Є.О. Школа рецепції римського права в Одеській національній юридичній академії // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. – О., 2002. – Т. 1.
46. Харитонов Є.О., Некіт К.Г. Одеська наукова школа приватного права / Є.О. Харитонов, К.Г. Некіт // Науково-практичний журнал «Часопис цивілістики». – 2014. – №16. – С. 6-13.
47. Харитонов Є. Проблеми визначення методологічної основи вдосконалення цивільного законодавства України // Цивільне законодавство України (основні категорії, принципи та концепти) : монографія / авт.кол.; за заг.ред. Є.О. Харитонова. – Одеса : Фенікс, 2012. – С. 5-9.
48. Харитонов Є., Харитонova О. Від осмислення рецепції римського права – до формування загальної теорії взаємодії правових систем // Право України. – 2014. – № 1. – С. 274-297.
49. Харитонов Є., Харитонova О. До питання про значення дихотомії «приватне право – публічне право» // Вісник Академії правових наук України. – 2000. – № 2. – С. 82-88.
50. Харитонов Є.О. До визначення поняття та структури цивільного законодавства України // Проблеми вдосконалення цивільного законодавства України : матеріали Круглого столу (12 травня 2012 року, м. Одеса)/ за ред.. Є.О. Харитонova. – Одеса : Фенікс, 2012. – С. 3-5.
51. Харитонов Є.О. До питання про доцільність дослідження західної традиції приватного права українськими науковцями // Актуальні проблеми держави і права. – 2004.– Вип. 23 – С. 35–41.
52. Харитонов Є.О. До питання про так звані « прогалини у цивільному законодавстві» // Актуальні проблеми цивільного права та процесу: матеріали щорічної міжнародної науково-практичної конференції ім.. Ю.С. Червоного. – Одеса: Фенікс, 2012. – С. 144-147.
53. Харитонов Є.О. Історія приватного права Європи: Західна традиція. – Одеса: АО БАХВА, 2001. – 328 с.
54. Харитонов Є.О. Категорії «приватне право», «цивільне право України» та «цивільне законодавство України»: до проблеми співвідношення // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». збірник наукових праць. – Одеса : Юридична література, 2012. – Вип. 12. – С. 157-169.

55. Харитонов Є.О. Методологічний імператив досліджень феномену рецепції у галузі приватного права / Актуальні проблеми держави і права. Збірник наукових праць. Вип. 43. / Редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.) та ін.; Відп. за вип.. Ю.М. Оборотов. – Одеса: Юридична література, 2008. – С. 9-14.
56. Харитонов Є.О. Нариси теорії цивілістики (поняття та концепти) : монографія. – Одеса : Фенікс, 2008. – 464 с.
57. Харитонов Є.О. Одеська цивілістика XIX ст.: сукупність особистостей чи наукова школа /Актуальні проблеми держави і права. Збірник наукових праць. Вип. 59. / Редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.) та ін.; Відп. за вип.. В.М. Дрьомін. – Одеса: Юридична література, 2011. – С. 163-171.
58. Харитонов Є.О. Одеська школа цивілістики: до проблеми визначення поняття та особливостей // Часопис цивілістики: Науково-практичний журнал. – Випуск 10. – Одеса: 2010. – С. 12-17.
59. Харитонов Є.О. Одеська юридична романістика: правова школа і традиція // Часопис цивілістики: Науково-практичний журнал. – Випуск 11. – Одеса: 2011. – С. 5-10.
60. Харитонов Є.О. Підґрунтя та перспективи адаптації України та Республіки Молдова до європейської традиції приватного права // Досвід правових реформ України та Республіки Молдова на шляху до євроінтеграції : матеріали інтернет-конф.; (м. Одеса, 29 березня 2016 р.) // за заг. ред. Харитонova Є.О. – Одеса: Фенікс, 2016. – С.4-7.
61. Харитонов Є.О. Порівняльне право Європи: Основи порівняльного правознавства. Європейські традиції. – Х., Одиссей, 2002. – 591 с. (Співавтор Харитонova О.І.).
62. Харитонов Є.О. Приватне і публічне право та деякі аспекти теорії правовідносин // Проблеми законності: Республіканський міжвідомчий науковий збірник. – Х., 2002. – вип. 53. – С. 142–149 (співавтор Харитонova О.І.).
63. Харитонов Є.О. Проблеми вивчення римського права як підґрунтя сучасного цивільного права і порівняльного правознавства // Актуальні проблеми держави і права. – Одеса: Юридична література, 2002. – Вип.13. – С. 108-114.– співавтор О.А. Підпригора.

64. Харитонов Є.О. Рецепція римського права в Україні: проблеми 10 років по тому //Часопис цивілістики: Науково-практичний журнал. – Випуск 12. – Одеса: 2012. – С. 52-59.
65. Харитонов Є.О. Рецепція римського права і європейські системи приватного права// Актуальні проблеми держави і права. – Одеса: Юридична література, 2002. – вип.13. – С.51-59.
66. Харитонов Є.О. Рецепція римського приватного права у сучасному цивільному праві України // Часопис цивілістики, 2007. – № 5. – С. 7-13.
67. Харитонов Є.О. Римское право и европейские правовые системы // Порівняльне правознавство: сучасний етап і перспективи розвиток : збірн. наук. праць / за ред. С.В. Ківалова, Ю.С. Шемшученка; упор. Х.Н. Бехруз, О.В. Кресін, Ю.Ю. Акіменко ; Інститут держави і права ім.. В.М. Корецького НАН України, Національний університет «Одеська юридична академія». – Одеса, 2013. – С. 289-291.
68. Харитонов Є.О. Розвиток доктрини цивільного права на теренах України дореволюційної доби : Західна гілка // Цивілістичні читання, присвячені пам'яті І.В. Шерешевського: «Цивільний кодекс України: досвід 10-ти років застосування» : матер. інтернет-конференції (м. Одеса, 6 грудня 2013 р.) с/за заг. ред. д. ю. н, проф. Є.О. Харитонова; Націон. ун-т «Одеська юридична академія». – Одеса : Фенікс, 2013. – С. 3-8.
69. Харитонов Є.О. Рубежі Західної традиції приватного права // Вісник Академії правових наук України. – Харків. – 2001. – № 3 (26). – С. 83–90.
70. Харитонов Є.О. Система функцій цивільного законодавства: загальне та специфічне // Правове життя сучасної України: Тези доповідей Міжнародної наукової конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу (м. Одеса 21-22 травня 2010 р.) / Відп. ред. д-р юрид. наук, проф. Ю.М. Оборотов// Одеська національна юридична академія. – О.: Фенікс, 2010. – С. 375-377.
71. Харитонов Є.О. Традиція приватного права в Україні: між Сходом і Заходом // Юридична Україна. – 2003. – № 2. – С.14-19.
72. Харитонов Є.О. Українська традиція приватного права: між Сходом і Заходом // Вісник Академії правових наук. – Харків. – 1999. – № 4

73. Харитонов Є.О. Формування сучасного цивільного права України: вплив західної та східної традиції права // Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. – Х.: Право, 2008. Т.3 : Цивільно-правові науки. Приватне право / за заг. ред. Н.С. Кузнецової. – С. 79-121.
74. Харитонов Є.О. Характерні риси Західної традиції приватного права//Вісник Академії правових наук України. – Харків. – 2001. – № 2 (25). – С.141-149.
75. Харитонов Є.О. Цивілістика: поняття, підходи та структура // Часопис цивілістики: Науково-практичний журнал. – Одеса, 2006. – Вип. 1. – С. 10-15.
76. Харитонов Є.О. Школа рецепції римського права в Одеській національній юридичній академії // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. – Том 1. – Одеса, 2002. – С. 44-64;
77. Харитонов Є.О., Кулініч О.О. Вивчення рецепції римського права в ОНЮА: десять років дослідження // Юридичний вісник: Наукове видання, 2007. – № 4. – С. 102-108.
78. Харитонов Є.О., Некіт К.Г. Школа рецепції римського права у Національному університеті «Одеська юридична академія» // Часопис цивілістики: Науково-практичний журнал. – Вип. 12. – Одеса: 2012. – С. 5-9.
79. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Цивільне право та процес у контексті дихотомії «приватне право – публічне право» // Методологічні засади вдосконалення цивільного процесуального права : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції до 150-річчя від дня народження Є.В. Васьковського (Одеса, 8 квітня 2016 р.) уклад.: І.В.Андронов, Н.В. Волкова, О.В. Сатановська. – Одеса: Юридична література, 2013. – С.11-13.
80. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Від права цивільного – до права приватного: від громадянина – до особи //Приватне право України і європейська інтеграція: тенденції та перспективи. Матеріали VI Міжнародного цивілістичного форуму. Київ, 14-15 квітня 2016 року. – К.: ТОВ «Білоцерківдрук», 2016. – С.41-44.
81. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Деякі методологічні проблеми визначення типології національної правової системи України // Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспекти-

- ви розвитку: За ред.. Ю.С. Шемшученка, О.В. Кресіна; Упор. О.В. Кресів, О.М. Редьки на, за участі К.О. Черніченка. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, Київський університет права НАН України, 2006. – С. 225–232. (співавтор О.І. Харитонova).
82. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Дослідження рецепції римського права як парадигма історичної компаративістики // Історія порівняльного правознавства як сфера наукових досліджень : Збірник наукових праць / За ред. О.В. Кресіна, І.М. Ситара; упор. О.В. Кресін. – Київ; Львів: Ліга-прес, 2015. – 171-188.
83. Харитонов Є.О.Особливості методології законодавчих робіт Юстиніана: історичний досвід для потреб сьогодення // Римське право і сучасність: матер. Міжнар. наук. конф. (Одеса, 24 травня 2013 р.) / За заг. ред. д.ю.н., проф. Є.О. Харитонova: Націон.ун-т «Одеська юридична академія». – Одеса.: Фенікс, 2013. – С. 5-9.
84. Харитонов Є.О.Цивілізаційний підхід у дослідженні приватного права як європейського концепту // Часопис цивілістики. – 2015. – Вип. 19. – С.6-12.
85. Харитонova О.І., Харитонов Є.О. Порівняльне право Європи. Основи порівняльного правознавства: Європейські традиції. – Видання друге, доповнене. – Х.: «Одіссей», 2006. – 624 с.
86. Ховард М. Слабость гражданского общества в посткоммунистической Европе / пер.с англ. И.Е. Кокарева. – М. : Аспект-Пресс, 2009. – 192 с.
87. Цивільне право України (традиції та новації): монографія / авт. кол.; за заг. ред. Є.О. Харитонova, Т.С. Ківалової, О.І. Харитонovoї; наук. ред. Н.Ю. Голубєва. – Одеса : Фенікс, 2010. – 700 с.
88. Цивільне право України : підруч. : у 3 кн. – Кн. 1 / Є.О. Харитонов, Р.О. Стефанчук, А.І.Дришлюк [та ін.];за ред. Є.О.Харитонova, А.І. Дришлюка. – О. : Юридичналітерату-ра, 2005. – С. 50 (Автор глави Є.О. Харитонов).
89. Цивільне право України : підручник. У 2 кн. Кн. 1 / Д.В. Боброва, О.В. Дзера, А.С. Довгерт [та ін.] ; за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – С. 25.

90. Цивільне право України. Академічний курс : підручник. У 2 т. Т. Загальна частина / за заг. ред. Я.М. Шевченко. – К. : Ін Юре, 2003. – С. 51.
91. Цивільне право України: Підручник: У 2 т.: Том 1 / За заг. ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатеевої, В.Л. Яроцького. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 480 с.
92. Чичерин Б.Н. Философия права / Б.Н. Чичерин. – СПб. : Наука, 1998. – 344 с.
93. Юридична енциклопедія: В 6 т. – Т. 6 / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К., 2004. – С. 363.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	6
ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	7
Тема 1. Поняття та структура цивілістики	7
Тема 2. Загальні проблеми методології цивілістики	11
Тема 3. Цивілістичні доктрини в Україні	14
Тема 4. Одеська цивілістична школа від XIX до XXI ст.	18
Тема 5. Історична цивілістика	30
Тема 6. Догма цивілістики	37
Тема 7. Порівняльна цивілістика	44
Тема 8. Проблеми правової адаптації цивільного права України до сучасного концепту приватного права Європи	52
Тема 9. Інформаційне суспільство та виклики приватному праву	60
ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ	65
Тема 1. Поняття та структура цивілістики	65
Тема 2. Догма цивілістики	68
Тема 3. Порівняльна цивілістика	69
Тема 4. Проблеми правової адаптації цивільного права України до сучасного концепту приватного права Європи	71
Тема 5. Інформаційне суспільство та виклики приватному праву	72
ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ	75
ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ	79
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	81

Навчальне видання

**Харитонов Євген Олегович
Некіт Катерина Георгіївна
Давидова Ірина Віталіївна
Сафончик Оксана Іванівна**

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛІСТИКИ І МЕТОДОЛОГІЯ ЇХ ДОСЛІДЖЕННЯ

Навчально-методичний посібник
для здобувачів освітньо-наукової програми доктора філософії,
спеціалізація – Приватне право і підприємництво

За редакцією завідуючого кафедри цивільного права,
доктора юридичних наук, професора Є.О. Харитонова,
кандидата юридичних наук, доцента К.Г. Некіт

Макет Костюрін О.О.

Підписано до друку 25.10.2017.

Формат 60х84/16

Ум.-друк. арк. 4,51

Зам. № XXXX-XX.

Наклад ____ прим.

Видано і віддруковано в ПП «Фенікс»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №1044 від 17.09.02)
м. Одеса, 65009, вул. Зоопаркова, 25. Тел. (048) 7777-591
e-mail: fenix-izd@ukr.net
[www: law-books.od.ua](http://www.law-books.od.ua)